UNITED STATES HOLOCAUST MEMORIAL MUSEUM

TARPTAUTINĖ ISTORINIO TEISINGUMO KOMISIJA

UNESCO

Jungtinių Tautų Švietimo, mokslo ir kultūros organizacija

Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija

ISTORIJOS IŠ PRAEITIES
STORIES FROM THE PAST

Spaudvita
2016

UDK

Leidinys išleistas Vašingtono Holokausto muziejaus (JAV) lėšomis. Leidinį parėmė ir edukaciniams tikslams naudoti rekomenduoja Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti sekretoriatas.

This book is funded by the United States Holocaust Memorial Museum in Washington, supported and recommended to be used for educational purposes by The Secretariat of the International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania.

ISBN

Pratarmė leidiniui

„Kito žmogaus gelbėjimas – neįkainojamas žmoniškumas“ – šis nacionalinis projektas Lietuvoje buvo įgyvendinamas 2015 metų gruodžio–2016 metų rugsėjo mėnesiais. Projekte dalyvavo Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklų bendruomenės, Tolerancijos ugdymo centrai. Projekto tikslas – bendraujant su vyresnio amžiaus žmonėmis, kurie dar mena Antrojo pasaulinio karo laikotarpį Lietuvoje, kuomet miestuose ir miesteliuose buvo šaudomi nekalti žmonės vien todėl, kad jie buvo žydai, rasti ir užrašyti istorijas apie žmones, gelbėjusius ar bandžiusius gelbėti žydus Holokausto laikotarpiu Lietuvoje.

Per metus užrašyta ne viena istorija, iš jų leidiniui atrinktos septynios, ryškiausiai atspindinčios žmogaus moralines vertybes, jo elgesį ir pasirinkimą veikti tam tikroje situacijoje. Pateikiamas istorijas rekomenduojama naudoti istorijos, etikos, pilietiškumo pagrindų, lietuvių, anglų kalbų pamokose bei klasės valandėlėse. Leidinio sudarytojai mano, jog istorijos bus įdomios jaunimui ir skatins suprasti, kad kiekvienas iš mūsų esame atsakingas už savo poelgius, kad geri darbai, kilnūs poelgiai parodo žmogaus dvasinį išsiauklėjimą ir aukštą moralę. Istorijos pateikiamos lietuvių ir anglų kalbomis.

Projektą inicijavo Ingrida Vilkienė (Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti sekretoriatas), Žilvinas Beliauskas (Vilniaus žydų viešoji biblioteka), Rita Juškevičienė (Radviliškio r. Baisogalos gimnazija) ir Roma Diktaraitė (Utenos Aukštakalnio progimnazija), 2015 m. rudenį dalyvavę Vašingtono Holokausto muziejaus seminare Jungtinėse Amerikos Valstijose, organizuotame kartu su UNESCO organizacija.

Leidinys išleistas Vašingtono Holokausto muziejaus (JAV) lėšomis, remiant Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti sekretoriatui.

Leidinio sudarytojai

PREFACE

“Rescuing the Other Person is Indescribable Humanity“ this national project was carried out from December 2015 to September 2016. Communities of Lithuanian secondary schools, Tolerance educational centres participated in this activity. This project aims at communicating with the elderly, who shares their memories and experiences from WWII in Lithuania, when in towns and villages, innocent people due to being Jews were shot; find and write down stories about people who had rescued or even tried to save Jews during the Holocaust in Lithuania.

Many stories were compiled during the project, the immense value of human moral virtues, person‘s behaviour and his/her decisions chosen for particular situations lie in seven selected stories for this book.

These stories are recommended to use in the following classes: History, Civics, Lithuanian, English as well as class meetings. Authors of this book suppose that stories can be gripping for the youth and will foster the understanding that each of us is responsible for our actions. What is more, our decisive actions, noble minded behaviour unfold person‘s spiritual development and high moral virtues. Stories are published both in Lithuanian and English.

The project has been initiated by Ingrida Vilkienė (The Secretariat of the International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania), Žilvinas Beliauskas (Vilnius Jewish Public Library), Rita Juškevičienė (Radviliškis Baisogalos gymnasium) and Roma Diktaraitė (Utenos Aukštakalnio progymnasium) who took part in the seminar held by the United States Holocaust Memorial Museum and UNESCO in Washington, the United States of America, in autumn 2015.

This book is funded by the United States Holocaust Memorial Museum in line with the support from The Secretariat of the International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania.

Authors

Sudarytojai dėkoja mokyklų mokytojams ir mokiniams:
Book authors are thankful for:
Alytaus Adolfo Ramanausko – Vanago gimnazijos dailės mokytojui Vidmantui Jankauskui;
Kalvarijos gimnazijos istorijos mokytojoms ir Tolerancijos ugdymo centro koordinatorėms Daurai Jonylienei ir Arūnei Vaičiūnaitei – Levuškinienei;
Klaipėdos r. Judrėnų Stepono Dariaus mokyklos istorijos mokytojui Arūnui Mikalauskui;
Panevėžio Margaritos Rimkevičaitės technologinės mokyklos mokytojai Kristinai Stukonienei ir mokiniams Klaudijui Baniulaičiui ir Karoliui Čerškui;
Radviliškio r. Baisogalos gimnazijos lietuvių kalbos mokytojai Erikai Liukienei ir mokinei Gretai Šulytei;
Raseinių VšĮ technologijų ir verslo mokyklos lietuvių kalbos mokytojai Ilonai Petroševičienei;
Utenos Aukštakalnio progimnazijos Tolerancijos ugdymo centro mokiniams;
Vilniaus Viršuliškių mokyklos Tolerancijos ugdymo centro koordinatorei, istorijos mokytojai Nijolei Bernotavičienei, dailės mokytojai Žanetai Podžiūnienei ir mokiniams: Eimantui Čepuliui, Rimantui Nainai, Raimedui Latviui.

Leidinio sudarytojai /Book authors:
Roma Diktaraitė (Utenos Aukštakalnio progimnazijos istorijos ir anglų kalbos mokytoja);
Rita Juškevičienė (Radviliškio r. Baisogalos gimnazijos direktorė, anglų kalbos mokytoja);
Ingrida Vilkienė (Tarptautinės komisijos sekretoriato vadovo pavaduotoja, švietimo programų koordinatorė);
Rasa Žiburytė (Tarptautinės komisijos sekretoriato vyresnioji specialistė).

Leidinio paskirtis

Ši metodinė priemonė skirta pedagogams, dėstantiems Holokausto temą. Leidinyje pateikiamos žmonių iš įvairių Lietuvos vietovių (Anykščių, Kalvarijos, Kauno, Raseinių, Skaudvilės, Telšių, Utenos) papasakotos žydų gelbėjimo istorijos, kuriose nagrinėjami humaniškumo, atsakomybės, sprendimų priėmimo kritinėse situacijose klausimai, gebėjimas atpažinti teigiamą ir neigiamą elgesį tam tikrose situacijose. Žydų gelbėjimo istorijas rinko mokytojai ir mokiniai iš įvairių Lietuvos mokyklų. Užrašytas istorijas rekomenduojama analizuoti istorijos, etikos, pilietiškumo pagrindų, lietuvių kalbos, anglų kalbos pamokose.

Leidinyje pateikiamos bendros rekomendacijos, tinkančios visoms istorijoms. Tačiau po kiekviena istorija yra pateikiami rekomenduojami klausimai, skirti kiekvienai unikaliai istorijai.

Keliose istorijose yra paminėti žydų gelbėtojai, gavę Izraelio Valstybės pripažinimą – Pasaulio tautų teisuolio vardą. Papildoma informacija apie Pasaulio tautų teisuolio vardo suteikimą asmeniui pateikiama leidinio gale.

Bendros rekomendacijos

1. Rekomenduojame su istorijomis mokinius supažindinti jau išanalizavus Holokausto – žydų masinio naikinimo temą Antrojo pasaulinio karo metu.

2. Supažindinę su tekstu, pateikite mokiniams klausimus, iš kurių bus galima spręsti, kaip mokiniai suvokė istoriją, pritaikė turimas žinias. Analizuokite atskiras istorijas arba jas grupuokite ir pateikite klausimus, kuriais siekiama palyginti, atrasti skirtumų, panašumų, padaryti išvadas. Darbą organizuokite ne tik pavieniui, bet ir porose ar grupelėse, skatindami diskusiją, savo nuomonės pateikimą.

3. Susipažinus su pasirinktomis istorijomis, išanalizuokite Tarptautinės komisijos sekretoriato išleistą žemėlapį „Lietuvos žydų gyvenami miestai ir miesteliai XIX a. pabaigoje“ ir suraskite, kokio dydžio žydų bendruomenė gyveno minimoje (arba šalia esančioje) vietovėje.

4. Jeigu istorijoje kalbama apie jūsų miestelį, paskatinkite mokinius papildomai paieškoti informacijos apie getą, veikusį toje vietovėje, apie kitus žydų gelbėtojus.

5. Siūlome organizuoti integruotas, pvz.: istorijos ir dailės, etikos ir dailės ir t. t. pamokas.

Klausimai ir užduotys leidinyje pateiktoms istorijoms:

- Kuris laikotarpis nagrinėjamas prisiminimuose? Remdamiesi savo žiniomis, paaiškinkite, kuo jis buvo ypatingas.
- Apibendrinkite, kokias gelbėtojų savybes atpažįstate įvardintose istorijose.
- Kokią reikšmę gelbėjamiems turėjo ir kokias pasekmes gelbėtojams galėjo turėti vieno žmogaus ar šeimos apsisprendimas ir veiksmai?
- Kokie moraliniai klausimai atsiskleidžia nagrinėjamose istorijose?
- Perskaitykite keletą istorijų ir parašykite laišką savo draugui apie tai, kokias mintis jums kelia šie prisiminimai.

Purpose of the Book

This teaching material is aimed to teachers focusing on the Holocaust topic. This book embraces Jews‘ rescuing stories told by people from various Lithuanian towns: Anykščiai, Kalvarija, Kaunas, Raseiniai, Skaudvilė, Telšiai, Utena. These stories are written on ample issues such as

humanism, resposibility, reaching a decision in urgent situations, an ability to spot both positive and negative patterns of behaviour in specific situations.Stories of rescuing Jews were compiled by teachers and students from Lithuania. Written stories are recommended to analyze in History, Ethics, Civics, Lithuanian and English lessons.

This book also includes general recommendations adapted to all stories. Furthermore, some recommended questions address each unique story. There are some Jews‘ rescuers mentioned who had been awarded with the title Righteous Among the Nations and acknowledged by the State of Israel. Further information about awarding a person with the title of the Righteous Among the Nations is presented at the end of the book.

General recommendations

1. It is recommended to familiarize students with these stories after analysing the Holocaust (massive killing of Jews during the WWII) topic.

2. After having read the text, pose questions to students which will result in their abilities to perceive History and applying their knowledge. Discuss either separate stories or group them and ask questions that seek for drawing conclusions, comparing, contrasting, spotting similarities. It is advisable to work not only individually but also in groups and pairs, encourage discussion, expression of personal opinion.

3. When one had familiarised with the stories, analyse the map "Towns and villages where Jews lived in the end of 19th century", published by The Secretariat of the International Commission, and how big the Jewish community was in the aforementioned locations (or close to them)

4. If your town is mentioned in the story, encourage students to search for extra information about the ghetto set up there, about other Jews‘ rescuers.

5. It is suggested giving integrated lessons, to be more specific, History and Art, Ethics and Art and etc.

Questions and tasks for stories in the book:

- Which period is depicted in memories? On the basis of your personal knowledge explain why it was so significant.
- Summarise what qualities of rescuers you can notice in the selected stories.
- What was the effect upon the rescued and what outcomes to rescuers could have been due to the decision made by a person or family?
- What moral issues lie in the analysed stories?
- Read several stories and write a friendly letter about the ideas influenced by those memories.

Dovana atminčiai

Nacistinė vokiečių kariuomenė į Uteną įžengė 1941 birželio 26 d. Nepaisant smurto ir patyčių prieš žydų tautybės gyventojus pirmosiomis karo dienomis, ši diena tapo didžiosios vietos žydų tragedijos pradžia. Savivalė, grobstymai, šventų torų ritinėlių, sinagogų ir rabinų niekinimas, kalėjimas, vietinis getas – įprasta tuometinio Lietuvos miestelio kasdienybė, kurią įtakojo ir vykdė nacių okupacinė valdžia. Matyt, ši politika Utenoje buvo vykdoma ypač operatyviai ir planingai, nes, istorinių šaltinių teigimu, 1941 m. vasaros viduryje buvo paskelbta, kad Utena yra pirmasis Lietuvos miestas, kuriame nėra žydų.

Iš tiesų Utenos laikinojo geto ir likusių suimtų vietinių ir apylinkių žydų likvidavimas įvyko 1941 m. vasaros pabaigoje. Vietiniai lietuviai, netalkininkavę okupantams, neliko abejingi stebėtojai. Kai kas bandė slėpti savo kaimynus ar nuo vokiečių okupacijos besitraukiančius žydų tautybės gyventojus, kiti sutiko priglausti dalį turto, paslapčiomis šelpti juos maistu. Pasakojama, kad vietinės moterys kreipėsi į okupacinės vokiečių valdžios komendantą, prašydamos priglausti išvarytus į getą žydų vaikus. Žinoma, jų prašymas nebuvo patenkintas. Kitaip ir negalėjo būti. Tačiau bandymų gelbėti, rizikuojant savo pačių gyvybe, būta. Apie tai yra šis pasakojimas.

Ši istorija prasidėjo dar prieš didžiąją katastrofą. Prieš karą Adelė Druteikaitė Jankauskienė (1917–2010) tuomet jauna, netekėjusi mergina, kartu su savo seserimi gyveno Utenoje, J. Basanavičiaus gatvėje, nuomojamame bute. Merginos, kilusios iš kaimo, tarnavo turtingesnių miestelėnų namuose. Buto kaimynai buvo jauna žydų Kaufmanų šeima. Vardai atmintyje neišlikę, nes kaimynai vienas į kitą kreipdavęsi „ponais“. Kaufmanų šeimoje augo du berniukai. Vienas galėjo būti 8–9 metų, o antrasis – 3–4 metukų. Mažąjį visi švelniai vadindavę „lialinka“. Tai buvo pakankamai moderni tų laikų žydų šeima, į gyvenimą žvelgianti naujoviškiau, nesilaikanti itin griežtų taisyklių net žydiško maisto ruošimo klausimais. Ponas Kaufman dirbo mokykloje, o ponia Kaufman prižiūrėjo namus. Kaimynai sutarė, pagelbėjo, seserys dalyvavo žydiškose ponios Kaufman brolio vestuvėse.

Naciams įžengus į Uteną, vietiniai žydai buvo suvaryti į Šilinės mišką. Jie ten gyveno po atviru dangumi siaubingomis sąlygomis, buvo verčiami dirbti ir šaudomi už kelių kilometrų esančiame Rašės miške. Galėjo būti, kad ponas Kaufman buvo nužudytas netrukus. Kita dalis Utenos žydų, daugiausia moterys ir vaikai, apgyvendinti laikinajame gete, įkurdintame Ežero gatvėje. Ponia Kaufman su vyresniuoju sūnumi atsidūrė gete. Geto teritorija buvo aptverta tvora, ją saugojo sargybiniai. Pasakojama, kad dėl antisanitarinių sąlygų jame buvo kilusi šiltinės epidemija. Didžiulė problema buvo maisto trūkumas. Vieni uteniškiai pamena, kai prasidėjus sutemoms, pievomis, iš geto į namus atkiūtindavusi maža senučiukė žydė, nevengdavusi į getą parnešti net lašinių. Kiti, naktį, papirkę sargybinius, nešė maisto ryšulėlius. Seserys taip gelbėjo savo buvusius kaimynus ne vieną kartą. Tačiau, tragiškos lemties akivaizdoje, buvo subrendęs didesnis planas.

Kaufmanų šeima, priversta palikti namus, savo jaunėlį sūnų „lialinką“ paliko Adelės ir jos sesers globai. Tarpusavio pasitikėjimo būta didžiulio, nes vaiką reikėjo slėpti tiek nuo vokiečių, tiek nuo smalsių kaimynų akių. Mažasis jautėsi įprastai, tačiau skardus vaiko juokas galėjo pražudyti visus.

Vaikas buvo slepiamas neilgai, dvi ar tris savaites. Ponia Kaufman kelis kartus paslapčiomis ateidavo naktį aplankyti savo miegančio sūnaus. Matyt, ištrūkdavo, atidavusi sargybiniams vertingus daiktus, ir grįždavo negalėda-

ma palikti vieno gete vyresniojo sūnaus. Mažasis miegodavo, o motina, sėdėdama prie jo lovos, glostė jį ir liejo ašaras.

Susitikimų nebuvo daug. Vieną naktį, atskubėjusi pas miegantį sūnų, motina jo nebepaliko. Išsinešė su savimi. Ji nesvarstė. Sprendimas jau buvo priimtas. Nujausdama savo tautos žmonių tragišką lemtį, ji norėjo apsaugoti kaimynes nuo gresiančio pavojaus ir iki paskutinės minutės būti kartu su savo vaikais.

Atsidėkodama ponia Kaufman prisiminimui paliko dvi savo šeimos fotografijas, kurias Adelė Druteikaitė Jankauskienė daugiau nei 60 metų saugojo savo maldaknygėje.

Istoriją užrašė Utenos Aukštakalnio progimnazijos istorijos mokytoja Roma Diktaraitė su mokiniais 2002 m. Istorija papildyta 2016 m.

Klausimai aptarimui:

• Kokiu istoriniu laikotarpiu vyko ši istorija? Ką apie šį istorinį laikotarpį žinote?

• Apie ką yra ši istorija?

• Kodėl, jūsų manymu, Adelė Druteikaitė Jankauskienė papasakojo šią istoriją?

• Kokią informaciją apie lietuvių ir žydų santykius Utenoje iki Antrojo pasaulinio karo ir karo pradžioje atskleidžia ši istorija?

• Kas vienus žmones skatina padėti kitiems, kai kiti lieka abejingi stebėtojai ar yra net išdavikai ir baudėjai?

• Ar galėjo ši istorija įvykti kitoje šalyje, pavyzdžiui Vokietijoje ar Lenkijoje? (šis klausimas gali tikti vyresnių klasių mokiniams, kurie yra susipažinę su skirtingomis nacių okupacijos sąlygomis – pvz.: kur buvo kuriamos koncentracijos stovyklos ir žmonės iš savo namų buvo vežami į šias stovyklas).

Kaufman šeima su mažuoju sūneliu.
The Kaufmans with their youngest son.

Adelė Druteikaitė Jankauskienė jaunystėje.

Adelė Druteikaitė Jankauskienė 1996 m.

Adelė Druteikaitė Jankauskienė before the war and... in her late eighties in 1996.

A GIFT FOR LONG MEMORY

Nazi troops invaded Utena on 26 th June, 1941. That day became the beginning of the massive tragedy of the local Jews. Lawlessness and the plunder of Jewish property, stigmatisation and incitement to hatred on the grounds of religious affiliations, imprisonment and a local Ghetto became daily events of the Lithuanian town, which were influenced and implemented by the Nazis. It seems that this policy was implemented very efficiently in Utena. According to some historical sources, in the middle of the summer 1941 there was an announcement that Utena was the first Lithuanian town "without Jews".

In reality the liquidation of the temporary Ghetto and remaining the arrested local and gathered from the surroundings Jews occurred at the end of the summer 1941. Local Lithuanians were not indifferent bystanders. Some of them were trying to hide Jewish people, some of them agreed to take care of their left personal belongings and secretly provide them with food. It is said that some local women appealed to the Nazi commandant and asked permission to take care of the Jewish children imprisoned in the Ghetto. Undoubtedly, they were not given such a permission. However, there were multiple attempts to rescue some people even if the rescuers had to put their life at risk.

This story takes its beginning before the immense catastrophe started. Before WWII Adelė Druteikaitė Jankauskienė (1917-2010), then a young girl, lived with her sister in a rented flat in J. Basanavičius street, Utena. The girls originated from a village worked as servants for the families of richer people of the town. Their flat neighbours were the Kaufmans, a young Jewish family. The names are not remembered because they had called each other "ponai" (Engl. Mr and Mrs). The Kaufmans had two boys: 8-9 and 3-4 years old. The youngest was gently called "lialinka". The family was rather modern, they did not follow strong regulations, even when preparing Jewish meals. Mr Kaufman worked at school and Mrs Kaufman looked after their

home. The neighbours had good relationships and helped each other. Both sisters participated in Mrs Kaufman brother's Jewish wedding party.

When Nazi army invaded Utena, local Jews were rounded up at Šilinė forest. They lived there in horrible conditions in the open air, were forced to work hard and shot to death in the nearby Rašė wood. It is possible that Mr Kaufman was killed in the short term. The second part of Utena Jews, mainly women and children, were accommodated in the temporary Ghetto in Ežeras street. Mrs Kaufman and her elder son were in that Ghetto as well. The territory of the Ghetto was fenced and guarded. It is said that because of unsanitary conditions typhus epidemic broke out. Food shortage was a great problem too. Some Utena citizens still remember that at dusk a small, old Jewish woman often came to the town and took some food to the Ghetto. Sometimes sisters bribed the guards and brought some food to their former neighbours. But in the face of tragic destiny a bigger plan was created.

The Kaufmans had to leave their home and their youngest son "lialinka" stayed with Adelė and her sister. There was huge mutual trust because the child had to be hidden not only from the Nazis, but also from nosy neighbours too. The child felt as usual, but echoing child's laughter could have put everybody in danger.

The boy was hidden for two or three weeks. Mrs Kaufman sometimes secretly came to visit her sleeping son at night. Presumably she had given all her valuables to the guards and in such a way managed to escape for some time in order to see her child while leaving her elder son in the Ghetto. The child was sleeping and his mother was sitting on his bed and weeping bitter tears.

There were only a few meetings. One night the mother came and took her sleeping son with her. She did not hesitate. The decision had already been made. Intuitively feeling the tragic destiny of her people, she wanted to protect her neighbours from the impending danger and to stay with her children till the last minute of their life.

As a sign of gratitude and for a long memory of their friendship Mrs Kaufman gave Adelė two family photos. Adelė Druteikaitė Jankauskienė kept them in her prayer book for more than 60 years.

The story was told by
Adelė Druteikaitė Jankauskienė,
Written by History teacher
Roma Diktaraitė and the students at
Utena Aukštakalnis progymnasium, 2002.
The information was renewed in 2016.

Discussion Questions

- When did the story take place from the historical point of view? What do you know about this historical period?
- What is this story about?
- What do you think why Adelė Druteikaitė Jankauskienė told this story?
- What information is revealed in the story about the relations between Lithuanians and Jews in Utena before and in the dawn of World War II?
- What are the reasons making people help each other when the others remain bystanders, traitors and punishers?

Šiaudinės skrybėlės istorija

Antrojo pasaulinio karo metu mano seneliai Antanas ir Anelė Venclovai gyveno Raseinių rajone, Daugėliškių kaime. Šis kaimas buvo apie 6 kilometrus nuo Ariogalos, važiuojant senuoju Žemaičių keliu. Tuo metu mano seneliai namuose kelioms paroms priglaudė žydų kilmės mergaitę. Mergaitę motina paliko bėgdama naktį iš Ariogalos, kur vyko žydų šaudymai. Moteris mergaitę prašė pagloboti, o pati pasitraukė į aplinkinius miškus. Seneliams buvo neramu – visi šeimos nariai šviesiaplaukiai, o mergytė – juodaplaukė. Po kelių parų moteris grįžo ir pasiėmė dukrą. Atsidėkodama seneliams padovanojo labai gražią šiaudinę skrybėlę. Daugiau apie moters ir mergaitės likimą – nežinoma.

Moters padovanota skrybėlė visada buvo labai populiari senelių namuose, ypač šienapjūtės metu, nes buvo dideli bryliai, kurie apsaugodavo nuo byrančio šieno. Kai paaugome, senelis papasakojo šios skrybėlės istoriją... Tuomet nei vardų, nei pavardžių nepaklausiau, o mano senelis jau daugiau kaip 30 metų miręs.

Istoriją papasakojo Genė Armonavičienė iš Panevėžio, užrašė Panevėžio Margaritos Rimkevičaitės technologinės mokyklos mokiniai: Klaudijus Baniulaitis ir Karolis Čerškus, 2016 m.

Klausimai aptarimui:

- Kodėl vyko žydų šaudymas Ariogaloje? Ar vyko žydų žudynės ir kitose Lietuvos vietose? Ką žinote apie tai?
- Ko seneliai bijojo, priglausdami žydų tautybės mergaitę?
- Kaip manote, kodėl moteris sugrįžo pasiimti savo dukrą iš senelių namų?
- Kaip įvertintumėte senelių poelgį – priglausti svetimą vaiką tautos, kuri buvo naikinama?
- Kaip manote, kodėl senelis papasakojo šią istoriją savo anūkams?
- Ar daiktai gali „papasakoti“ savo istoriją? Pasidalinkite savo istorija, kuri susijusi su daiktais.

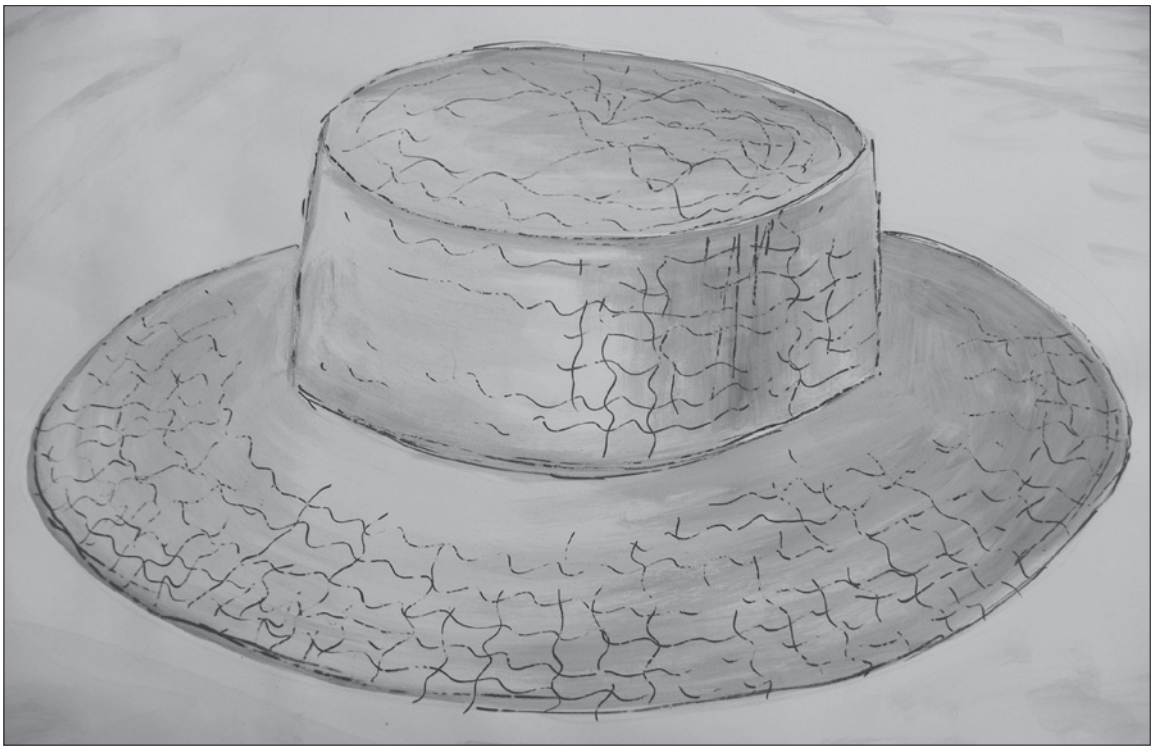

Piešinio autorius Vidmantas Jankauskas

The drawing by Vidmantas Jankauskas

STRAW HAT STORY

During WWII my grandparents Antanas and Anelė Venclovai lived in Daugėliškiai village, Raseiniai district. The village is located 6 km away from Ariogala, on the old Žemaičiai road. At that time my grandparents sheltered a little girl of Jewish origin for several days. The girl's mother was trying to escape mass shootings in Ariogala, and ran towards the woods at night. She left her daughter at my grandparents` and asked them to take care of her. My grandparents felt uneasy because all the family members had fair hair, and they were hiding a dark-haired girl. The woman came back after several days and took her daughter with her. As a sign of gratitude the woman gave my grandparents a very beautiful straw hat. Nothing more is known about the destiny of the woman and her daughter.

The hat given by the woman was very popular in my grandparents` house, especially during haymaking, because it was a wide brimmed hat and protected from the falling down straws of the hay. When we grew up, our grandfather told us the story of the hat… I did not ask the names or surnames of the people. Unfortunately, my grandfather passed away 30 years ago.

The story was told by Genė Armonavičienė from Panevėžys, Written by Klaudijus Baniulaitis and Karolis Čerškus, Margarita Rimkevičaitė Technological School in Panevėžys, 2016.

Discussion Questions

- Why was there Jews' shooting in Ariogala? Were there Jews' shootings in other locations of Lithuania? What do you know about this?
- What were grandparents afraid of giving a shelter to a Jewish girl?
- What do you think why the woman came back to take the daughter from the old people's house?
- How could you judge grandparents' behaviour to provide with a shelter the child whose nation was ethnically cleansed?
- What do you think why the grandfather shared the story with his grandchildren?
- Do personal belongings embody their story? Share your stories related with personal belongings.

Pirmosios žemuogės

Prieš Antrąjį pasaulinį karą mūsų namuose, Pilsūdo kaime, gyveno mano mama Zofija Šimkutė Lopečienė (1919–1985), tėvelis Bronislovas Lopečius (1915–1992), mamos sesuo Ona Šimkutė Jankauskienė (1923–2005), senelė Ona Šimkienė (1888–1982), senelis Stanislovas Šimkus (1866–1953), aš – Stefanija Lopečiutė Mikalauskienė ir mano sesutė Valerija Lopečiutė Gerulienė (1941–2005).

Užėjus sovietams pas mus nuo represijų slapstėsi Lietuvos policininko žmona Zofija Tamulaitienė (g. 1919 m.) su 1941 m. pradžioje gimusia dukra Irena. Zofijos Tamulaitienės sesuo Elzbieta buvo susituokusi su mamos broliu Juozu Šimkumi. Prasidėjus Vokietijos–Sovietų Sąjungos karui pas mus iš Tauragės atbėgo ir iki rudens gyveno dar dvi šeimos: Špelveriai ir Daukantai su vaikais. Minėta Zofija Tamulaitienė toliau gyveno pas mus, legalizavosi, jos vyras grįžo į tarnybą Tauragės policijoje.

Mano senelis Antanas Lopečius (gimė apie 1893 m., mirė 1985 m.) prieš karą buvo pažįstamas su Skaudvilėje dabartinėje Tauragės gatvėje gyvenusiu žydų tautybės skaudviliškiu Mauškiu Aronu, pažinojo ir palaikė draugiškus santykius su kitais žydų tautybės skaudviliškiais.

Vieną vasaros naktį senelis Antanas Lopečius į mūsų namus atvedė mergaitę Mirjam Aronaitę (g. 1919 m.) ir jos mamą. Kiek žinoma, Mirjam su mama buvo suvarytos į kažkokią vietą prieš sušaudymą, bet joms pavyko pabėgti. Kadangi Mauškės Arono žmona pažinojo Antaną Lopečių, žinojo kur jis gyveno, tad atbėgo pagalbos pas jį. Mano senelis, Antanas Lopečius, nuvedė naktį žydaites toliau nuo pavojaus į savo marčios Zofijos ir sūnaus Bronislovo Lopečių namus, Pilsūdo kaime. Tėvai mergaitę liepė vadinti Marike, jos mamą – baba, griežčiausiai uždraudė kam nors apie jas prasitarti. Iš pradžių žydaitė ir jos mama buvo paslėptos palėpėje ant aukšto. Pasklido kalbos, jog vokiečiai darys kratas visose kaimo trobose. Tėvelis naktimis iškasė vieną slėptuvę daubos atkrantėje mūsų žemėje, kitą sodo griovyje. Iš trobos nueidavome į sodą, iš ten keliais grioviu pasiekdavome slėptuvę iškaltą lentomis ir išklijuotą laikraščiais. Dar viena slėptuvė buvo įrengta ant jaujos pakuros (jauja – javų džiovykla kluone). Vakarais pritemus mūsų globotinės išeidavo pasivaikščioti. Senelis Antanas Lopečius dažnai lankydavo žydaites, jas išsivesdavo į savo namus Keteriuose (Keteriai – kaimas Tauragės rajone, Skaudvilės seniūnijoje).

Per mūsų kiemą ėjo takas, vedantis iš Girdiškės į Skaudvilę. Nors ir buvau maža, bet supratau viską. Buvau viena iš sargybinių, kaip akylai viską sekantis šuniukas – iš tolo stebėdavau ateinančius, bėgiodavau pranešti namiškiams. Maistą, gėrimus nešdavome puodukais. Iš slėptuvių taip pat nepastebimai reikėjo išnešti visas atliekas. Mes niekada nesuvalgydavome pirmųjų žemuogių – nešėm mergaitei. Mirjam ir jos mama mėgdavo miltinius patiekalus, laikėsi košerinio maisto taisyklių, tad dažnai kepdavome blynus.

1941 m. vasarą savaitgaliais aplankyti žmonos ateidavo vokiečiams pavaldžioje Tauragės policijoje dirbantis Tamulaitis (vardas, berods, Antanas) su mamos broliu Juozu. Juozas grodavo bajanu, mano tėvelis Bronislovas – bandonija. Ateidavo jauni kaimynai Šimkiukai, Dabulskiukai. Aš mokėjau šokti bene nuo 3 metų, to išmokė senelė Ona. Kieme, užmiršę negandas ir pavojus, šokdavome ir dainuodavome. Jeigu nebūdavo svetimų, jeigu būdavome vieni, jaunoji Mirjam kartu su mumis taip pat šokdavo ir dainuodavo. Šokdavo ir mūsų senelė Ona. Tolumoje dundėdavo patrankos, o mūsų namuose skambėdavo muzika. Mirjam mama Aron, mūsų vadinama baba, niekada nepasiduodavo linksmybėms, buvo labai pamaldi, dažnai melsdavosi. Ji sakydavo: „aš meldžiuosi už jus visus“. Po karo dar pasakys: „Dievas išklausė mano maldas, apsaugojo jus ir mus“. 1941 m. rudenį Zofija Tamulaitienė išsikraustė gyventi pas vyrą į Tauragę, taip nieko ir nesužinojusi apie mūsų globotines.

Žiemą tėvelis daržinėje atplėšė 3 lentas iš malūno pusės, išpešė šieną, atstumdamas girnas įrengė dar vieną slėptuvę. Kiekvieną kartą

nešant maistą reikėdavo atstumti girnų akmenis, ištraukti vinis, atstumti lentas. Esant mažesniems pavojams, Mirjam ir jos mama būdavo su mumis didžiajame trobos kambaryje. Mėgdavo siuvinėti, mano mama išmokė megzti. Kartais žydaitės krūmais ir laukais būdavo nuvedamos pasisvečiuoti pas mamos seserį Aleksandrą ir jos vyrą Joną Maištininką, gyvenusius gretimame Gedeikių kaime. Ten svečiuojantis, nespėjusias sugrįžti į Pilsūdą, 1944 m. rudenį žydaites užklupo besitraukiantis frontas. Visur knibždėjo vokiečių, jos pas mus grįžo tik jiems pasitraukus. Po mėnesio išėjo į Skaudvilę. Mirjam Aron ištekėjo už Josifo Libmano, apie 1946 m. susilaukė dukros Basės, vėliau Komkės. Po karo 1957 m. Libmanienė su vyru dalyvavo mano vestuvėse.

Apie 1975 m. visi emigravo į Izraelį. Mirjam Aron Libmanienė mirė maždaug prieš ketverius metus. Dukros, mano žiniomis, gyvena JAV, Bostone.

Nacių okupacijos metais policijoje dirbęs Tamulaitis po karo sovietų valdžios buvo nuteistas 25 metus kalėti. Po 10 metų kalinimo grįžo į Tauragę, atėjo pas mus į Pilsūdą. Tada jam papasakojom apie slapstytas žydaites. Jis tepasakė: „aš būčiau ne tik neišdavęs, aš būčiau padėjęs“.

Zofija Tamulaitienė karui baigiantis pasitraukė į Lenkiją, ten sukūrė kitą šeimą. Yra parašiusi laiškų.

Už Mirjam Aron ir jos mamos gelbėjimą Pasaulio tautų teisuolio vardu 1996 m. apdovanota mamos sesuo Ona Šimkutė Jankauskienė, mirusi 2005 m. Vilniuje, palaidota Skaudvilėje, šalia savo mamos Onos Šimkienės.

Kad dabar reikėtų taip išlaikyti? Žmonės dabar kitokie... Tada turėjom 6 hektarus, o duonos užteko visiems. Turėjom visko: užsiaugindavome kiaules, laikėm dvi karves, gaminom sūrius, sviestą, virėm uogienes. Buvo pavojingas laikas, bet mums iš kitos pusės buvo smagu, daug žmonių. Niekas neišblėso iš atminties, o karo metai į atmintį įsirėžė visam gyvenimui...

Iš žydus gelbėjusios šeimos likusi viena Stefanija Lopečiutė Mikalauskienė gyvena netoli tėviškės – Pilsūdo, Girdiškės kaime (Tauragės r.). Minėtos istorijos vienas epizodas paminėtas leidinyje: E. Krencienė. Mūsų būties vieta Skaudvilė, Klaipėda. 2004, p. 83.

Istoriją papasakojo Stefanija Lopečiutė Mikalauskienė (g. 1937 m. gegužės 27 d. tuometinio Skaudvilės valsčiaus, Pilsūdo kaime), užrašė Arūnas Mikalauskas Klaipėdos r. Judrėnų Stepono Dariaus mokyklos istorijos mokytojas, 2016 m.

Klausimai aptarimui:

- Kaip manote, kodėl senelis Antanas Lopečius priėmė savo namuose žydę moterį su dukra bei vėliau surado saugią pastogę savo sūnaus namuose? Kokias žmogiškąsias savybes atskleidžia šis poelgis?
- Kodėl dviems slepiamiems žmonėms buvo daromos net kelios slėptuvės?
- Kodėl apie slepiamas mamą ir dukrą nebuvo galima užsiminti net ateinantiems į namus giminaičiams ir artimiausiems kaimynams?
- Ką sužinome apie Mirjam ir jos mamą iš šio pasakojimo? Kokios Mirjam ir jos mamos savybės atsiskleidžia iš pasakojimo?
- Kaip manote, kodėl su Mirjam nebuvo jos tėvo (Mauškio Arono)?
- Kodėl Bronislovas Lopečius nepasitikėjo Tamulaičiu ir jo žmona Zofija, kuri net keletą mėnesių gyveno jų namuose? Ar teisingai, Jūsų nuomone, elgėsi tėvas Bronislovas, niekam iš namiškių neleidęs pasakoti apie slepiamas mamą ir dukrą?
- Už ką suteikiamas Pasaulio tautų teisuolio apdovanojimas? Kas jį teikia? Gal žinote, kiek Lietuvoje asmenų yra gavę šį apdovanojimą?

Šimkų ir Lopečių šeimos. Istoriją papasakojusi Stefanija – sėdi ant žemės. 1946 m.

The Šimkai and Lopečiai. The storyteller Stefanija – the girl in the centre, 1946 m.

Stefanija Lopečiutė Mikalauskienė. Girdiškė, 2016 m.

Stefanija Lopečiutė Mikalauskienė. Girdiškė, 2016 m.

FIRST WILD STRAWBERRIES

The storyteller is Stefanija Lopečiutė Mikalauskienė, (born 27/05/1937) in Pilsūdas village, Skaudvilė district.

Before WWII my mother Zofija Lopečienė (1919-1985), my father Bronislovas Lopečius (1915-1992), my mother's sister Ona Šimkutė Jankauskienė (1923-2005), my grandmother Ona Šimkienė (1888-1982), my grandfather Stanislovas Šimkus (1866-1953), my sister Valerija Lopečiutė Gerulienė (1941-2005) and me lived in Pilsūdas village.

After the Soviet occupation, Zofija Tamulaitienė (born in 1919-?) a wife of a former Lithuanian policeman with her newborn daughter Irena were in hiding at our place because she was afraid of the Soviet victimization. Zofija Tamulaitienė's sister was married to my mother's brother Juozas Šimkus.

After the beginning of the war between the Soviets and the Nazis, two families-the Daukantai and the Špelveriai fled from Tauragė and stayed at our place. The aforesaid Z. Tamulaitienė continued living with us, and her husband legalised himself and came back to the police service in Tauragė. My mother's brother Juozas Šimkus and his wife Elzbieta also stayed with us at the beginning of the war. Elzbieta was Z. Tamulaitienė's sister.

My grandfather from Keteriai Antanas Lopečius before the war knew the person of a Jewish origin Mauškius Aronas from Skaudvilė and had a good relationship with the other Jews who lived in Skaudvilė.

One summer night, our grandfather A. Lopečius brought a girl Miriam Aronaitė (born 1919-?) and her mother to our home. Our parents told us to call the girl Marikė, and her mother "baba" (granny), and strictly warned us not to mention anyone about them. At the beginning the girl and her mother were hidden in the attic. The rumour was spread that the Na-

zis were going to search all the houses in the village. During the nights our father had been digging dug-outs, one on the bank of a ravine and the second on the bank of the ditch in the garden. We walked to the garden, then to the ditch and reached the dug-out crawling on our knees along the bottom of the ditch. The dug-out was lined with boards and the walls were pasted with the newspapers. There was a line of cherry trees on the bank of the garden ditch. One more hiding place was fitted out on the mouth of a kiln of the threshing barn. In the evening dusk our secret dwellers went for a walk. Our grandfather A. Lopečius often used to visit them and sometimes brought them to his house in Keteriai.

There was a path from Girdiškė to Skaudvilė through our yard, next to the road. I was a little girl, but I understood everything. I was one of the watch guards and watched everything with a vigilant eye like a puppy – I used to observe approaching people and run to warn my home-folks. We would bring food and drink in cups. We also had to take out all the waste unnoticed. We never ate the first wild strawberries as we brought them to the girl in hiding. Miriam and her mother liked flour dishes and kept Kosher, so we often made pancakes.

In the summer of 1941, at the weekends, we were often visited by Tamulaitis (possibly Antanas), who worked in Tauragė Police under the Nazis, and my mother's brother Juozas. My uncle played the Bayan and my father played the Bandoneon. Some young neighbours Šimkiukai, Dabulskiukai used to join us. We managed somehow to forget our hardships and were dancing and singing in our yard. My granny Ona taught me to dance when I was three years old. I was a keen dancer. If we were alone, young Miriam was dancing and singing with us. My granny Ona used to dance too. In the distance we could hear cannon rumbling, but in our yard music was playing. Miriam's mother Aron never joined the merriment; she was deeply religious and would pray very often. She used to tell "I am praying for all of you." After the war she would say: "The God heard out my prayers, and saved all of us." In the autumn of 1941, Z. Tamulaitienė moved to her husband in Tauragė, she knew nothing about our wards.

In winter our father ripped off 3 boards from the side of the mill, plucked out the hay, pushed away millstones and installed one more hideout. Each time when we brought food we had to move the millstones aside, pull out the nails and push the boards away. When there was less danger, Miriam and her mother stayed with us in the largest room of the house. They liked doing embroidery by hand, my mum taught them to knit. Sometimes hiding behind the bushes through the fields we led them to my mum's sister Aleksandra and her husband Jonas Maištininkas who lived in the neighbouring village. There they were overtaken by retreating front in the autumn of 1944, the village was swarming with Nazis, so they managed to come back to our place only after the front had retreated. A month later they went to Skaudvilė.

Miriam Aron got married to Josif Libman. In 1946 she gave birth to a daughter Basia, and later to Komkė. After the war, Miriam Libmanienė with her husband took part in my wedding party in 1957.

Around 1975 all the family emigrated to Israel. Miriam Aron Libmanienė passed away four years ago. As I know her daughters live in Boston, the USA.

Tamulaitis, who worked in the police during the war, was sentenced to 25 years in prison by the Soviets. He came back to Tauragė after 10 years` imprisonment and visited us in Pilsūdas. Then we told him about the Jewish women, who were in hiding at our place. He only said: "If I had known, I would have helped them…"

At the end of the war Z. Tamulaitienė moved to Poland and started a new family there. She had written some letters to us.

After the independence of Lithuania was restored, my mum's sister Ona Šimkutė Jankauskienė was awarded the title of Righteous Among the Nations. She passed away in 2005 in Vilnius, and was buried in Skaudvilė, next to her mother Ona Šimkienė.

If we had to endure like that now..? People are different now. Then we had 6 ha, but we had enough bread for everybody. We had everything-kept pigs, had two cows, produced our own cheese, butter, cooked jam. The time was really perilous, but on the other hand, we had fun, there were many people beside us. Nothing has gone out from the memory, war years have engraved very deeply…

There is only one person from the family left who rescued Jews during WWII. That is Stefanija Lopečiutė Mikalauskienė living in Girdiškė, not far away from the birth place, Pilsūdas.

PS. The episode of this story is mentioned in a publication: E. Krencienė. Mūsų būties vieta Skaudvilė, Klaipėda. 2004, p. 83

The story is told by Stefanija Lopečiutė Mikalauskienė, Written by her son Arūnas Mikalauskas, History teacher at Steponas Darius School, Klaipėda district, 2016.

Discussion Questions

• What do you think why grandfather Antanas gave a shelter in his house for a Jewish woman with a daughter and later found a safe shelter at his son's home? What humanistic values does this behaviour reveal?

• Why were two hiding places built for the rescued people?

• Why was it forbidden to mention anything about the hidden mother and daughter to anyone coming to their house even relatives and closest neighbours?

• What do we learn about Mirjam and her mother from this story? What character qualities of Mirjam and her mother are revealed in this story?

• What do you think why there wasn't Mirjam's father Mauškius Aronas?

• Why didn't Bronislovas Lopečius trust Tamulaitis and his wife Zofija who lived in their house for several months? Was father Bronislovas right not to reveal the truth to relatives about the hidden mother and daughter?

• When are people awarded with the Righteous Among the Nations award? Who is it awarded by? Do you know how many Lithuanians received this award?

Mama Marytė

Ši istorija nutiko gražiame Pietų Lietuvos regione. Maušius Segalis gimė apie 1938 metus (originalūs dokumentai neišliko, o 1947 metais buvo išduoti nauji). Jo tėvas Abraomas (Povilas) Segalis gimė 1920 metais. Tėvas buvo meniškas žmogus: dažytojas ir dailininkas. Tėvas kilęs iš Marijampolės ir buvo krikštytas žydas. Maušiaus motina Adelė Balevičiūtė Segalienė, gimusi 1918 09 14, lietuvė, taip pat kilusi iš Marijampolės. Dirbo tarnaite, o po Antrojo pasaulinio karo pardavėja. Maušiaus tėvų šeima gyveno Kalvių gatvėje Marijampolėje, vasarodavo Kalvarijoje pas motinos seserį, kuri gyveno netoli mokyklos.

1941 metų vasarą, rugpjūčio mėnesį, tėvas Abraomas Segalis, paženklintas geltona Dovydo žvaigžde, kartu su kitais žydais buvo nuvarytas į Marijampolės kareivinių arklides, kurios stovėjo maždaug ten, kur dabar yra katilinė. Sūnus, Maušius Segalis, ten pateko kartu su savo tėvu. Motina, Adelė Balevičiūtė Segalienė, lietuvė, liko laisva. Visi į arklides suvaryti žydai jau numanė, kas jų laukia, buvo susitaikę su likimu, todėl niekas nesipriešino.

Tą dieną, kai vyko Marijampolės žydų šaudymas, Maušiaus tėvui jau esant netoli mirties duobės, buvo įsakyta atiduoti sūnų vokiečių sargybiniui, kuris vėliau jį perdavė motinai. Maušiaus mamos viena iš seserų buvo ištekėjusi už vokiečio, per kurį susisiekė su komendantu, o pastarasis davė įsakymą išlaisvinti vaiką. Šaudymo vietos pradžia buvo ant kalno, šalia senos liepos. Upės slėnyje buvo iškasti trys grioviai, kurie buvo užpilti „kažkuo baltu“, t. y. kalkėmis. Tarp nužudytų aukų buvo daug vaikų ir Segalių giminaičių, tačiau iš duobės niekas daugiau negrįžo. Buvo ir paslėptų vaikų – Maušius Segalis prisimena vieną mergaitę, kuri jau užaugusi, tarybiniais laikais –1957 metais su teta išvažiavo į Izraelį.

Išgelbėtą Maušių paslėpė pas motinos draugę Marytę Griciūtę, Rugių skersgatvyje (antras namas nuo kampo) Marijampolėje. Marytė Griciūtė buvo Maušiaus mamos bendraamžė, netekėjusi ir gyveno kartu su savo tėvais. Jos namas buvo Maušiaus senelių kaimynystėje, kur jie gyveno iki sušaudymo. Marytė Maušių augino kaip savo sūnų, jis ją vadino mama Maryte. Vaiką slėpė kambaryje, dažnai vežiojo po skirtingus namus. Atveždavo „pažaisti su vaikais“ ir į Kalvariją pas Virbickus – į Maušiaus tikros motinos (Adelės Segalienės) sesers šeimą. Maušius taip pat vasarodavo ir padėdavo ganyti gyvulius Mališauskams (tikrosios mamos kitos sesers šeima). Mališauskai gyveno Marijampolėje. Kartais Maušiui tekdavo praleisti dienas tvarte, jei kildavo pavojus, jis ten būdavo slepiamas. Bet kai jį iš tvarto išleisdavo, iš karto sprukdavo pas Marytę. Kiek pamena Maušius Segalis, tikrosios mamos giminės nelabai norėjo jo priimti bei palaikyti artimus ryšius.

1942 metų pavasarį Maušiaus tikrąją mamą Adelę Segalienę naciai išvežė į darbo stovyklą Sulihau, Vokietijoje. 1945 m. vasario 24 d. išlaisvinus stovyklą, Adelė Balevičiūtė-Segalienė kartu su kitais kaliniais, pėsčiomis per tris mėnesius parėjo į Lietuvą.

Visą nacių okupacijos laikotarpį iki 1945 metų, Maušius buvo slepiamas. Marytės Griciūtės šeima vaiką slėpė ir augino apie 3 metus.

Maušiaus tikroji mama Adelė, grįžusi ištekėjo, tapo Miliauskiene, pakeitė visus sūnaus dokumentus, taip pat ir gimimo datą. Maušius Segalis tapo Antanu Miliausku. Adelė su vyru Miliausku susilaukė dar 4 vaikų. Sūnus Antanas (Maušius) nenorėjo pripažinti tikrosios motinos ir skirtis su jį auginusia Gricių šeima. Tarp Maušiaus ir mamos Marytės užsimezgė tvirti tarpusavio ryšiai, todėl, radęs progą, bėgdavo aplankyti savo globėjos ir gelbėtojos.

Apie giminaičių iš tėvo pusės likimus Maušius mažai žino. Tikriausiai daugelis jų buvo nužudyti Holokausto metu. Tėvo brolis buvo išvežtas į Sibirą per pirmuosius sovietų trėmimus, ten jis ir mirė. Liko gyvos dvi pusseserės, prasidėjus nacių okupacijai buvusios vaikų vasaros stovykloje. Po karo jos gyveno Vilniuje.

Maušius Segalis didžiąją dalį savo gyvenimo nugyveno kaip Antanas Miliauskas. Tik ne taip seniai, mirus patėviui Miliauskui, Maušius atsigręžė į savo praeitį, šeimos istoriją ir susigrą-

žino vardą ir pavardę. Maušius Segalis gyvena Kalvarijoje, turi šeimą. Visą gyvenimą dirbo suvirintoju, dabar yra pensininkas. Jo globėja, gelbėtoja mama Marytė jau mirusi.

Istoriją papasakojo Maušius Segalis. Užrašė Arūnė Vaičiūnaitė-Levuškinienė ir Daura Jonylienė, istorijos mokytojos iš Kalvarijos gimnazijos, 2016 m.

Klausimai aptarimui:

• Kuo buvo ypatinga ir skirtinga Maušiaus tėvų šeima nuo kitų šeimų, gyvenusių Marijampolėje?

• Kaip sovietinė ir nacių okupacijos pakeitė Segalių giminės lemtį? Įvardinkite šioje istorijoje paminėtus šeimos narių likimus.

• Maušiaus gelbėjimas siejamas su aukšto vokiečio pareigūno įsikišimu. Ar tai galėjo būti dažnas atvejis žudant žydus? Kas galėjo jį skatinti taip elgtis?

• Kodėl Maušiaus tėvas buvo „paženklintas Dovydo žvaigžde“? Kas turėjo nešioti tokias žvaigždes ir kodėl?

• Kodėl išgelbėtas Maušius nuo sušaudymo buvo paslėptas pas mamos draugę, o ne tikros mamos Adelės namuose?

• Kaip manote, kodėl tikrosios mamos giminės nenorėjo slėpti Maušiaus? Kodėl nebuvo artimų ryšių su mamos giminėmis?

• Kaip galima būtų apibūdinti Gricių šeimą, slėpusią ir auginusią Maušių?

• Kaip manote, kodėl Maušiaus tikroji mama pakeitė savo sūnaus vardą ir pavardę?

• Pamąstykite, kodėl Maušius ne taip seniai susigrąžino savo tikrąjį vardą ir pavardę bei atsigręžė į savo giminės istoriją. Padiskutuokite, kokius jausmus gali išgyventi tai patyręs žmogus.

Maušius Segalis. Kalvarija, 2016.

Maušius Segalis. Kalvarija, 2016.

Abraomas Segalis (Maušiaus tėvas).

Abraomas Segalis. Maušius`s father.

GIMIMO LIUDIJIMAS

Asmens kodas 34011170118

Pilietis (-ė) vardas Antanas

pavardė Segalis

gimė Tūkstantis devyni šimtai keturiasdešimtais metais lapkričio septynioliktą dieną (1940 11 17)

Tautybė lietuvis

Gimimo vieta Marijampolė, Lietuvos Respublika

Įrašas apie tai gimimo metrikų knygoje įrašytas

2000 metų rugsėjo mėnesio 1 dieną.

Įrašo Nr. 2

TĖVAI

Tėvas vardas Povilas (Abromas)

pavardė Segalis

asmens kodas --

tautybė žydas

Motina vardas Adelė

pavardė Miliauskienė

asmens kodas --

tautybė lietuvė

Registracijos vieta Kalvarijos savivaldybės administracijos civilinės metrikacijos skyrius.

Išdavimo data 2006 m. vasario mėn. 14 d.

A.V.

Metrikacijos įstaigos vedėjas

AA Nr. 346889

Maušiaus (Antano) Segalio gimimo liudijimas, išduotas 2006 m. atstatyta pavarde.

A new birth certificate was issued in 2006 with a restored original surname to Maušius Segalis.

MOTHER MARYTĖ

The story was set in a picturesque region of south Lithuania. Maušius Segalis was born in about 1938 (original documents are missing and the new birth certificate was issued in 1947). His father Abraomas (Povilas) Segalis was born in 1920 and was a creative personality both a painter and a carpenter. The father was a baptised Jew from Marijampolė. Maušius`s mother Adelė Balevičiūtė Segalienė was born in 1918, September 14th also from Marijampolė. She used to work as a maid and after World War II – a shop assistant. Maušius's parents lived in Kalvių street in Marijampolė, they spent summers in Kalvarija at his maternal sister who lived close to the school.

In summer of 1941, in August, Abraomas Segalis, marked with a yellow David's star, together with other Jews was deported to Marijampolė stables where the present boiler house is. Son Maušius Segalis was there together with his father whereas mother Adelė Balevičiūtė Segalienė a Lithuanian remained free. All Jews gathered at the stables were aware of their fate, so no one resisted.

On the shooting day of Marijampolė Jews, Maušius`s father was standing on the edge of the ditch and was ordered to give his son to a German guard, the son was later given to his mother. Maušius's maternal sister was married to a German soldier. So, she had contacted the commander and the latter ordered to free the child. The beginning of shooting was on the hill close to the old lime tree. There were three ditches in the river valley covered with something white - lime. There were ample children and relatives of the Segals, thus, no one survived from the ditch. There were more hidden children as Maušius shares his memories, he also tells about one girl who grew up and left Lithuania for Israel in 1957.

The rescued Maušius was hidden at maternal friend Marytė Griciūtė who lived in Rugių backstreet (the second house on the corner). Marija Griciūtė was single, lived with her parents and a peer of Maušius mother. Her house was in the neighbourhood of Maušius

grandparents where they used to live before the shooting. Marytė brought up Maušius as her own son, he used to call her mother Marytė. The child was hidden in a room, was taken to different houses. He visited Kalvarija where he was taken to play with kids at the Virbickai, to be more precise, Maušius`s maternal sister. He used to spend his summers, shepherd domestic animals for Mališauskai (a family of another maternal sister) who lived in Marijampolė. Sometimes when exposed to a potential danger, he was hidden in the barn for nights and days. After he was released from the barn, he used to go back to mother Marytė. As Maušius Segalis remembers, his maternal relatives did not want to acknowledge him and maintain close relations.

In spring of 1942s, Maušius`s mother was deported to Sulihau labour camp in Germany by the Nazis. On February 24, 1945, the labour camp was freed, Adelė Balevičiūtė Segalienė together with other prisoners came back to Lithuania on foot in three months.

Maušius was hidden during the Nazis occupation period till 1945, the family of Marija Griciūtė had been bringing him up and hidding for three years.

After Maušius`s real mother came back, she got married, became Miliauskienė, changed her son's documents as well as his birthdate. Thus, Maušius Segalis became Antanas Miliauskas. Adelė gave birth to four children. Son Antanas (Maušius) did not want to acknowledge his real mother and to leave his adoptive family. Maušius and Marytė built a close-knit mutual relations, so whenever he had a chance, he ran to visit his rescuer and protector.

Little does he know about the fate of paternal relatives. Most probably they were killed during the Holocaust. One of his father's brother was exiled to Siberia during the first Soviet deportations, he died there. Two cousins were left alive as they were taken to summer camp at the beginning of Nazis occupation, they lived in Vilnius after the war.

The greatest part of his life he spent as Antanas Miliauskas. Recently, after the death of his step- father Miliauskas, Maušius searched for the origins of his family history and the past, he restored his real name and surname. Maušius Segalis together with his family lives in Kalvarija. He used to work as a welder, now he is a pensioner. His rescuer and protector Marytė is dead.

The story was told by Maušius Segalis, Written by Arūnė Vaičiūnaitė-Levuškinienė and Daura Jonylienė, History teachers at Kalvarijos gymnasium, 2016.

Discussion Questions

- How was Maušius parents' family special and different from other families in Marijampolė?
- How did the Soviet and the Nazis occupations change the fate of the Segals?

Specify the fate, the family came to in the story.

- The rescuing of Maušius is linked to the interference of a high rank German officer. Was it a common practice during the Holocaust? What reasons could influence his behaviour?
- Why was Maušius's father „marked with a David's star"? Who had to wear them and why?
- Why was the rescued Maušius hidden at his maternal friend, but not at his real mother Adelė?
- What do you think why real immediate relatives did not want to hide Maušius? Why were no close relations with maternal relatives?
- How could you describe the Griciai who hid and brought Maušius up?
- What do you think why Maušius`s mother changed her son's name and surname?
- Think why Maušius has restored his real name and surname and traced his family history.
- Discuss what feelings and emotions a person could have after experiencing such fate.

Istorija apie žydų gelbėjimą Telšiuose

Kai Antrasis pasaulinis karas pasiekė Lietuvą, Onos ir Kosto Maksimovų šeima gyveno Telšiuose. Ona ir Kostas buvo draugiški žmonės. Jų šeimoje augo du vaikai: Elvyra (gimusi 1939 metais) ir ką tik gimęs sūnus Alfredas. 1941 m. rugsėjo pradžioje Telšiuose buvo įkurtas žydų getas. Augindami savo mažamečius vaikus Maksimovai labai užjautė šeimas, gyvenusias nepritekliuje ar turėjusias vargų. Kostas iš Telšių geto gelbėjo ne vieną žydų šeimą su vaikais. Kosto dukra Elvyra prisimena mamą, pasakojusią, jog buvo išgelbėta jauna žydų mergaitė. Tačiau pats Kostas niekada nepasakojo, kaip gelbėjo žydus. Tikriausiai bijojo. Yra žinoma, jog jis atvažiuodavo prie geto su arkliais ir veždavo žmones į Luokės kaimą.

Po karo vienas iš išgelbėtųjų, Zilberis, atvyko padėkoti tėvams. Tuo metu Zilberių šeima gyveno Kaune ir švenčių proga atsiųsdavo atvirukų, iš kurių yra išlikęs 1987 metų sveikinimas.

Šiuo metu Ona ir Kostas jau mirę, o istorija, kurią girdėjo iš savo tėvo Kosto, dalinosi dukra Elvyra Kundrotienė.

Istoriją užrašė Ilona Petroševičienė (Elvyros dukra), lietuvių kalbos mokytoja, Raseinių VšĮ technologijų ir verslo mokykla, 2016 m.

Klausimai aptarimui

• Aptarkite sąvoką getas ir suraskite informaciją:

– kada veikė Telšių getas?

– kas buvo suvaryti į getą?

– kaip getas buvo saugomas, kas jį saugojo ir kokios galimybės buvo „išeiti“ iš jo / pabėgti?

• Kas yra žinoma apie šeimą, kuri gelbėjo žydus iš Telšių geto?

• Kaip manote, kodėl Kostas niekada nepapasakojo visų detalių apie žmonių gelbėjimą iš Telšių geto? Ko jis bijojo?

• Pasvarstykite, kodėl Kostas gelbėjo žydų šeimas?

• Kas nutiko žmonėms, kurie nebuvo išgelbėti iš Telšių geto?

Ona ir Kostas Maksimovai.

Ona and Kostas Maksimovai.

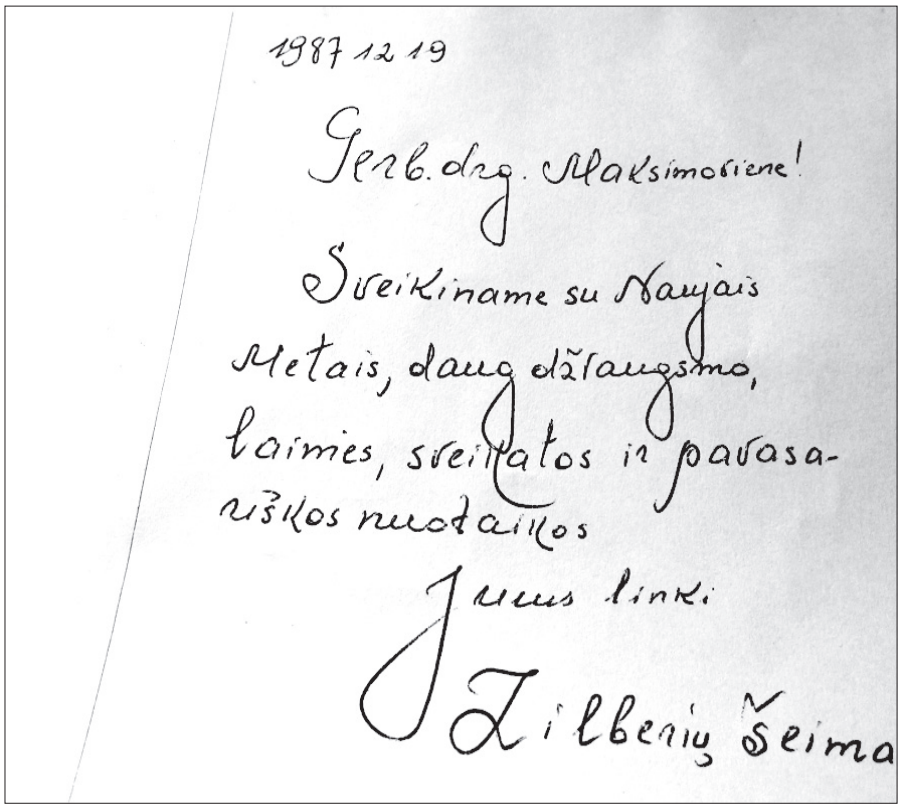
1987 12 19

Gerb. dėd. Maksimovienė!

Sveikiname su Naujais Metais, daug džiaugsmo, laimės, sveikatos ir pavasariškos nuotaikos

Jums linki

Zilberių šeima

Išgelbėtųjų Zilberių sveikinimo atvirukas gelbėtojams, 1987 m.

A New Year greeting postcard from the Zilberis to their rescuers, 1987.

RESCUE OF JEWS IN TELŠIAI

When WWII reached Lithuania Ona and Kostas Maksimovai family lived in Telšiai. Ona and Kostas were friendly people, they had two children- Elvyra (born 1939) and a newborn son Alfredas. At the beginning of September 1941 the Telšiai ghetto was established. Since Maksimovai had their own children they felt sympathetic to the families which suffered poverty and deprivation. Kostas used to rescue Jewish families from the Telšiai ghetto. He had never disclosed anyone the way of saving. Perhaps he was afraid of betrayal. But it was known that he used to come to the ghetto and carry people to Luokė by his horse-drawn cart.

After the war one of the rescued, Zilberis came to my parents` place to express his gratitude. We have preserved a New Year greeting card of 1987. At that time the Zilberis lived in Kaunas.

Ona and Kostas Maksimovai passed away. Their daughter Elvyra Kondrotienė (maiden Maksimovaitė) lives in Kretinga. She worked as a nursery teacher all her life, and now she is retired. The story was told by her father Kostas.

The story is told by Elvyra Kondrotienė, Written by her daughter Ilona Petroševičienė, Lithuanian teacher at Public Institution Raseiniai Vocational School of Technology and Business, 2016.

Discussion Questions

• Discuss the term *ghetto* and find the following information:

– How long had the ghetto in Telšiai lasted?

– Who were deported to ghettos?

– How was the ghetto supervised, who guarded it? What were the possibilities to flee from it?

• What is known about the family which rescued Jews from the Telšiai ghetto?

• What do you think why Kostas had never told all the details about rescuing people from the Telšiai ghetto? What was he afraid of ?

• What happened to people who were not rescued from the Telšiai ghetto?

• Think if there were any reasons that made him rescue Jewish families.

Moterų draugystės istorija

Mano uošvienė Michalina Gedmantienė gimė 1905 m. caro laikų Kauno pasų skyriaus viršininko Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės bajoro Rusteikos didelėje šeimoje. Šeima kalbėjo lietuviškai, tačiau trys seserys, kurios gyveno Lietuvoje, išaugino vaikus lietuvius, o dvi seserys Lenkijoje – lenkakalbius. Mano uošvienė, būdama vos 15 metų, ištekėjo už žemaičio, Lietuvos Nepriklausomybės karo savanorio karininko Antano Gedmanto, išaugino dvi dukteris, iš kurių jaunesniąją aš vedžiau 1957 m. Abu jaunavedžiai tada buvome Vilniaus dailės instituto studentai ir gyvenome bendrabutyje mažyčiame palėpės kambarėlyje. Gimus dukrai mums reikėjo pagalbos – mes visą dieną būdavome užimti, todėl iš Kauno atvažiavo uošvienė. Ji dieną prižiūrėdavo dukrelę, o vakare, kai mes grįždavome po paskaitų namo, ji išeidavo nakvoti pas savo jaunystės draugę žydę Marją Gurvič. Tada pirmą kartą išgirdome mano uošvienės ir Marjos Gurvič draugystės istoriją.

Prieš pradėdamas pasakoti moterų istoriją, dar norėčiau trumpai papasakoti uošvių šeimos dramą. Abi istorijos siejasi. Mano uošvis Antanas Gedmantas (jį pažinojau tik iš nuotraukų ir pasakojimų), demobilizavęsis iš Lietuvos kariuomenės, dirbo atsakingą darbą Šaulių sąjungos vadovybėje. 1940 m. sovietams likvidavus Šaulių sąjungą ir Lietuvos kariuomenę, jis, turintis kapitono laipsnį, buvo paskirtas Vilniaus karo mokyklos intendantu. Berods, jam sovietai suteikė majoro laipsnį – yra išlikusi jo fotografija su Raudonosios armijos karininko uniforma. 1941 m. pradžioje mokyklos kareiviams pakėlus streiką dėl prasto maitinimo, atpirkimo ožiais buvo padaryti A. Gedmantas ir dar pora karininkų. Atleistas iš karo mokyklos, uošvis grįžo į Kauną ir porą mėnesių dirbo pradinės mokyklos mokytoju, tačiau netrukus buvo areštuotas, skaudžiai tardomas ir, karui prasidėjus, kartu su kitais kaliniais sunkvežimiu nuvežtas į Daugpilį. Ten kalinius susodino į traukinį, o, vokiečiams subombardavus geležinkelį, Brigosovo stotyje sušaudytas kartu su kitais 13 kalinių. Kadangi tame būrelyje buvo ir 1918 m. Nepriklausomybės Akto signataras bei paskutinis Lietuvos Respublikos vicepremjeras Kazys Bizauskas, Atgimimo metais buvo surastas KGB archyve jų sušaudymo protokolas ir paskelbtas „Lietuvos Aide“. Mano uošvienė pačioje baisiausio karo pradžioje liko be vyro, tragiškoje nežinioje su dviem 8 ir 5 metų dukromis.

Tačiau grįžkime prie moterų istorijos, kurią uošvienė dažnai prisimindavo. Anksti ištekėjusi ir pagimdžiusi dukras ji, iš mažens jautusi potraukį muzikai, įstojo į Kauno konservatoriją ir pradėjo dainavimo bei fortepijono studijas. Čia ir susipažino su žydaite Marja Zeliksonaite.

Užėjus vokiečiams prasidėjo žydų naikinimo siaubas: geltonos žvaigždės, getas, akcijos, šaudymai. Marja buvo ištekėjusi už kariškio vokiečio ir augino 10-metę dukrą. Vokietis su ja išsiskyrė, o Marja su dukterimi buvo uždarytos į getą. Neprisimenu, kaip moterys susitiko, atsitiktinai ar uošvienė susirado Marją, ir pasiūlė jai bei jos dukrai pagalbą.

Michalina Gedmantienė, nors ir netekusi vyro, turėjo kur gyventi, gyveno nuosavame name. Ji juk buvo karininko žmona, o tarpukariu karininkai buvo gerbiami, neblogai uždirbdavo, be to, A. Gedmantas buvo savanoris, taigi jam priklausė valstybės parama. Padėjo ir tėvai, stambaus ūkio savininkai Žemaitijoje prie Žarėnų. Uošviai pastatė namą Žaliakalnyje ir dar prieš pat 1940 m. sovietų okupaciją užbaigė vasarnamio statybą Palangoje. Namas Kaune stovėjo netoli Kauko laiptų, fasadu į Vileišio aikštę. Prie namo buvo sodelis ir toks pat dviaukštis ūkinis pastatas su tuomet Kaune dar retu garažu lengvajam automobiliui. Dabar namą, nudažytą tamsiai pilkai, puošia atminimo lenta, skirta Antanui Gedmantui pagerbti.

Marja su dukra pabėgo iš geto ir apsigyveno pas Michaliną Gedmantienę. Ši dirbo kasininke banke ir gaudavo maisto kortelę sau ir dukroms, bet reikėjo valgyti ir globotinėms. Tačiau vieną dieną Marja iš geto atsivedė dar savo draugę Stefaniją Kačelnikovą ir paprašė ją

priglausti. Uošvienė priėmė ir ją. Stefanija prieš karą Laisvės alėjoje turėjo brangių kailių dirbtuvę ir siuvyklą. Taigi mokėjo siūti ir gyvendama pas mano uošvienę taip prisidėdavo prie išgyvenimo. Uošvienė pasakojo, kaip nešdavo į turgų savo ir žydžių prieškarinius drabužius, daiktus, papuošalus, kad nupirktų vaikams bent keletą gramų sviesto ar puslitrį pieno. Šeimyna buvo didelė – trys suaugusios moterys ir trys mergaitės.

Uošvienė pasakojo, kaip iš siaubo sustirdavo širdis, kokiam nepažįstamam užėjus į kiemą. Marjos draugė Stefanija buvo neatsargi. Naktimis, dažniausiai paskelbus aliarmą ir sukaukus sirenoms, išeidavo į miestą, lankydavo pažįstamus gete ir mieste. Uošvienė ne kartą jos prašiusi labiau saugotis, būti atsargesne. Šiaip ar taip, aukšta lentų tvora aptvertame, tankių obelų ir serbentų krūmų užstotame namelyje gyvenančios moterys nelaukė sovietų, bet lengviau atsikvėpė, kai į Lietuvą vėl įžengė sovietai. Uošvienei visą laiką ramybės nedavė klausimas, koks likimas ištiko jos vyrą. Mirus Stalinui ir Chruščiovui pradėjus destalinizaciją, ji gavo iš KGB raštą, kad A. Gedmantas mirė Kaune 1943 m. širdies liga ir, nesudarius jam bylos, jis reabilituojamas. Bet tikroji teisybė paaiškėjo tik 1998 m. paskelbus sušaudymo protokolą. Tada paskelbtas dar vienas dokumentas, pasirašytas LTSR NKVD komisaro A. Guzevičiaus 1942 m. birželio mėn., aiškinantis sušaudymo aplinkybes ir aptariantis sušaudytųjų nusikaltimus sovietų valdžiai. A. Gedmantas sąraše įrašytas paskutiniuoju, keturioliktu: Gedmantas Antanas Mikolovič, 1900 m. g., šaulių vyriausiojo štabo adjutantas, kontrevoliucinės organizacijos narys. („Lietuvos Aidas“. 1998. 02. 14, Nr. 31, psl. 25. Severinas Vaitiekus, „Kada ir kaip buvo nužudytas jauniausias Nepriklausomybės akto signataras“).

Marja po karo ištekėjo antrą kartą už inžinieriaus Gurvičiaus, jos dukra susirado tėvo gimines ir išvažiavo pas juos, o draugė Stefanija – į JAV. Septintą dešimtmetį prasidėjus žydų emigracijai į Izraelį, ten susiruošė ir Gurvičiai. Tada Marja ir pasakė uošvienei, kad ji aprašys savo „golgotą“ vokiečių okupacijos metais, sakė, gal kada nors prireiks.

Gerai pažinojau abu Gurvičius, neretai juos aplankydavome, kai dar gyveno Lietuvoje, padėjome jiems išsiruošti į Izraelį. Jie gyveno Vilniuje, Vingrių gatvelės, išeinančios į Pylimo gatvę, namo trečiajame aukšte.

Po kurio laiko „Minties“ leidykla man pasiūlė apipavidalinti knygą apie žydų gelbėtojus Lietuvoje. Gavau rankraštį, susitikau su knygos sudarytoja Sofija Binkiene. Perskaitęs tekstą pagalvojau, kad čia gerai tiktų ir uošvienės istorija. Gavęs Michalinos Gedmantienės pritarimą, kreipiausi į S. Binkienę ir Marjos Gurvič prisiminimų tekstas buvo priimtas į knygą „Ir be ginklo kariai“. Šioje, 1967 m. išleistoje knygoje, yra Marjos Zeliksonaitės-Gurvič prisiminimai, psl. 268–270.

Istoriją papasakojo Juozas Galkus,
Užrašė Nijolė Bernotavičienė,
Vilniaus Viršuliškių mokyklos istorijos mokytoja, 2016 m.

Klausimai aptarimui:

- Kodėl Michalinos Gedmantienės gyvenimas jaunystėje susiklostė tragiškai?
- Kaip manote, kodėl Michalina pasiūlė Marjai su dukrele pasislėpti jos namuose? Kas siejo šias moteris?
- Kokias Michalinos charakterio savybes atskleidžia pasakojimas, kad ji savo namuose priglaudė dar vieną moterį, Marjos draugę Stefaniją iš geto?
- Kaip nacių okupacijos metu pavyko prasimaitinti trims moterims ir trims mergaitėms?
- Kaip manote, kodėl namas Žaliakalnyje buvo ganėtinai saugi slėptuvė nuo svetimų akių?
- Kodėl Michalina Gedmantienė, nors ir nukentėjusi nuo sovietinio režimo, džiaugėsi, kai 1944 metais į Lietuvą įžengė sovietai?
- Ko galima išmokti iš šios istorijos? Ar čia turima galvoje draugystė? Gelbėjimas? Kad negalima palikti draugo nelaimėje? Kokios mintys, pasvarstymai, perskaičius šią istoriją kyla?

- Taip pat rekomenduojama susipažinti su išgelbėtosios Marjos tekstu knygoje „Ir be ginklo kariai“, aptarti, kokia papildoma informacija iliustruoja šią istoriją.

- Kauno miesto mokyklų mokiniams siūloma surasti minėtą namą Kaune, Žaliakalnyje. Įvertinti ir padiskutuoti, kaip šio namo vieta padėjo slėptis nuo mirtino pavojaus.

Marja Gurvič su dukra. Kaunas, 1933 m.

Marja Gurvič with her daughter. Kaunas, 1933.

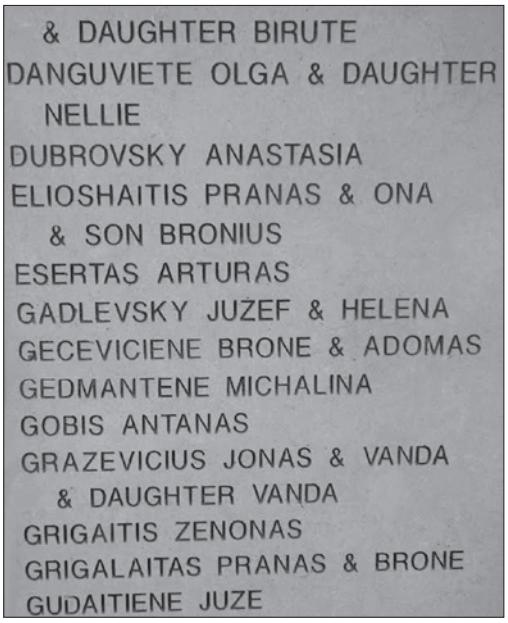

& DAUGHTER BIRUTE
DANGUVIETE OLGA & DAUGHTER
NELLIE
DUBROVSKY ANASTASIA
ELIOSHAITIS PRANAS & ONA
& SON BRONIUS
ESERTAS ARTURAS
GADLEVSKY JUŽEF & HELENA
GECEVICIENE BRONE & ADOMAS
GEDMANTENE MICHALINA
GOBIS ANTANAS
GRAZEVICIUS JONAS & VANDA
& DAUGHTER VANDA
GRIGAITIS ZENONAS
GRIGALAITAS PRANAS & BRONE
GUDAITIENE JUZE

Michalinos Gedmantienės vardas Yad Vashem memoriale (Izraelyje), Pasaulio tautų teisuoliams įamžinti skirtoje paminklinėje lentoje, 1993.

The name of Michalina Gedmantienė was engraved on the wall in the Garden of the Righteous Among the Nations in Yad Vashem, Israel in 1993.

SISTERHOOD STORY

My mother-in-law Michalina Gedmantienė was born in 1905 into a well known family of the executive passport officer in Kaunas (Tsar‘s ruling period); the noble family Rusteikos originating since the Great Duchery of Lithuania. The family spoke Lithuanian, so three sisters who lived in Lithuania brought up Lithuanian speaking offsprings, whereas the other two who lived in Poland raised Polish children. My mother-in-law married at the age of 15. Her husband was a Samogitian soldier on volunteer of Lithuanian Independence War and an officer Antanas Gedmantas. They brought up two daughters, the younger is my wife whom I married to in 1957. The We were students at Vilnius Art Institute and lived in a cramped attic room.After my daughter was born, we needed some help as our schedule was very busy, so my mother-in-law came to us from Kaunas. During the day she was our daughter‘s childminder, but in the evenings she used to stay at her Jewish friend Marja Gurvič. It was the first time we had heard about the sisterhood story between my mother-in-law and Marja Gurvič.

Before starting to unfold the sisterhood story, I wish to tell briefly the story of my parents-in-law since both stories are closely related. My father-in-law Antanas Gedmantas (I know him only from photos and reminiscences) demobilized from Lithuanian army forces and later pursued a career at Riflemen‘s Uninion administrative board. In the 1940s when Soviets banned Riflemen‘s Uninion and Lithuanian Army, he, a captain, was appointed a quartermaster at Vilnius military school. It

seems he was awarded with major's degree as there is a photo left where he was wearing a uniform of the Red Army military officer. In the beginning of 1940's students at the military school were on strike because of poor food, so A.Gedmantas and two other military officers were considered as spies. Dissmissed from the military school, he came back to Kaunas and worked as a teacher at a primary school. After some time he was arrested, brutally investigated and when the war broke out he in line with other prisoners was taken to Daugpilis by truck. All prisoners were put in a train, but after the Germans bombed the Train station, he was shot together with thirteen prisoners. Due to the fact that there was also a signatory of the Independence Act (in the1918s) Kazys Bizauskas, who was the last vice prime minister of the Republic of Lithuania, during the year of the Revival, the protocol of their shooting was found in the archives of the Committee for State Security (liet. KGB) and published in the "Lietuvos Aidas". My mother-in-law was left alone in the beginning of the horrible war, sank into total obscurity with two daughters aged eight and five respectively.

Let's move on the sisterhood story told by my mother-in-law. She married very early and gave birth to two daughters. She had been apt to music since her childhood, so she entered Kaunas conservatory and studied singing and playing the piano. There she met a Jewish girl Marja Zeliksonaitė.

After the German occupation, the Jewish Holocaust broke out, to be more precise, yellow stars, ghetto, pogroms and shootings. Marja had been married to a German soldier and brought up a ten-year – old daughter. The German soldier divorced with her and Marja together with her daughter were put in the ghetto. I cannot remember exactly the moment the mother-in-law met Marja, some versions are the prevailing ones: the first the mother-in-law met Marja unexpectedly, or she was found deliberately and offered a helping hand.

Michalina Gedmantienė, yet a widow, she was both well off and honoured by the society, so she could afford to live in a private house, as she was a wife of an army officer. What is more, A. Gedmantas was a soldier on volunteer and got a state allowance. She also got a lot of help from parents who ran a big farm in Samogitia next Žarėnai. Her parents-in-law built a house in Žaliakalnis and almost before the Soviet occupation in 1940s completed the summer house in Palanga.

The house in Kaunas was located not far from Kaukas stairs facing Vileišis square. There was a bench, a cosy garden, and an outbuilding with a garage for a private car next to the house. Today the house painted in grey is decorated with a memorial plate to mark Antanas Gedmantas.

Marja with her daughter fled the ghetto and stayed at Michalina Gedmantienė. The latter worked at the bank and received a food card for her daughters and herself too, yet the protected refugee had to eat, as well. One day Marja took her friend from the ghetto, too Stefanija Kačelnikova and asked to provide with a shelter. The mother-in-law hosted her, too. Stefanija ran a shop and a sewing house of expensive fur coats in Laisvės Avenue before the war. So, she was good at sewing and while living at my mother-in-law helped to make both ends meet. She also took jewelry, household items and various belongings to an open air market that were possessions of her and other Jewish so that she could buy some butter and milk. The family was really big: three women and three girls.

Mother-in-law shared her experiences that her heart often sank of horror when any stranger entered the courtyard. Stefanija a friend of Marja was not very cautious. At nights, usually after the alarm had been announced and sirens had wailed, she set up wandering in town, visiting friends both in the ghetto and in town. She was constantly asked to be more cautious. As they lived in a house surrounded by a tall wooden fence and thick apple trees with currant bushes, they led a peaceful lifestyle, yet they were not looking forward to the Soviets enter the country. Actually, they felt a bit relieved af-

ter the Soviets occupied the country.

The mother-in-law was preoccupied with the idea what could have happened to her husband. After Stalin died, Chruschov started de Stalinization, so she received a letter from the Committee for State Security informing that A.Gedmantas died in 1943 in Kaunas from the heart-attack as the case was short of evidence, he was exonerated. The plain truth was uncovered only in 1998 after announcing the shooting protocol. Then another document signed by A. Guzevičius (the commissar of The People's Commissariat for Internal Affairs of the Republic of Soviet Lithuania) was announced where circumstances and reasons for shooting were unfolded. A.Gedmantas was the last fourteenth on the list. Gedmantas Antanas Mikolovič born in 1900 an aid at the supreme headquarter of Riflemen's Uninion, a member of counter-revolutionary organisation. („Lietuvos Aidas". 1998. 02. 14, Nr. 31, p. 25. Severinas Vaitiekus, When and How was the Youngest Signatory of the Independence Act Killed?")

Marja got married to an enginneer Gurvič, her daughter found father's relatives and went to them, a friend Stefanija left for the USA. The seventh decade marks the beginning of Jewish emigration to Israel, so did the Gurvič. Then Marja told my mother-in-law that she was going to describe her sorrow and pain (The Golgotha) during the period of German occupation in case she might need it one day.

I knew well both Gurvič, we used to visit them quite often when they lived on the third floor of the house in Vilnius at the end of Vingriai street facing Pylimo street. Later they left Lithuania for Israel.

Some time passed and „Minties" publishing house asked me to illustrate a book on Jews' rescuers in Lithuania. I also received a manuscript of the book, met the author Sofija Binkienė. After having read it, I thought for a while that the story shared by my mother-in-law would fit there as well. I contacted the author after Michalina Gedmantienė had expressed her approval and reminiscences of Marja Zeliksonaitė Gurvič were included in the book "Soldiers without Gun" („Ir be ginklo kariai"_ this book published in 1967 unfolds the experiences on pages 268-270.

The story was told by Juozas Galkus, Written by Nijolė Bernotavičienė, History teacher at Vilnius Viršuliškių school, 2016.

Discussion Questions

- Why did Michalina Gedmantienė life in her youth go through dramatically ?
- What do you think why Michalina offered Marja and her daughter to hide in her house? What relations did they bear?
- What character qualities of Michalina does the story reveal that she gave a shelter to Marja's friend Stefanija one more woman from the ghetto?
- How did they (three women and three girls) manage to make both ends meet during the Nazi occupation period?
- What do you think why the house in Žaliakalnis was a safe place to hide someone from strangers?
- Why was Michalina Gedmantienė, who was a victim of the Soviet regime, happy about the Soviets occupation in Lithuania in1944?
- What does this story teach us? What is the message of sisterhood? Is it rescuing or a friend in need is a friend indeed? Is it fair to ask what it teaches rather than what ideas come to your mind?

Gelbėti kitų gyvybes, nebijant paaukoti savąją...

Šie prisiminimai yra apie Anykščiuose gyvenančios Eleonoros Pukenytės Kavoliūnienės (g. 1930 m.) šeimą ir pagalbą savo kaimynams – žydams.

Eleonoros Pukenytės šeima buvo glaudžiai susijusi su žydu Mėjeriu – pas šį žydą dirbo Eleonoros Pukenytės tėtis. Jis veldavo veilokus (veltinius batus) Mėjerio dirbtuvėse. Mėjeris šiems darbams samdė darbininkus. Žydas nebuvo šykštus ir už gerą darbą gerai mokėjo. Eleonoros tėtis buvo išmokęs žydų kalbą, jis su Mėjeriu kalbėdavosi žydiškai.

Mėjerių šeimos vaikai ateidavo pas Eleonorą ir jos brolius. Visi gražiai draugavo ir bendravo. Kai Mėjerio vaikai ateidavo pas Pukenius į svečius, jie prašydavo lašinių, nors pagal žydų religiją kiaulienos valgyti negalima. Eleonoros šeima nebuvo labai pasiturinti, bet lašinių turėjo ir Mėjerio vaikams duodavo po truputį paragauti.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui ir naciams okupavus Lietuvą, Anykščių žydai buvo suvaryti į stadioną. Dalis anykštėnų, lietuvių, stengėsi padėti savo kaimynams ir pažįstamiems žydams. Tuo metu Eleonora, kartu su broliu Vytautu, eidavo į stadioną ir nešdavo pažįstamiems žydams pieno. Nors sargybiniai tai draudė, neleido prieiti prie stadiono, bet teritorija buvo didelė, o sargybinių mažai, tai paslapčia, iš vieno ar kito kampo pavykdavo perduoti pieno ir duonos.

Prasidėjus žydų areštams, Mėjerių šeima pasiprašė Eleonoros tėčio pagalbos. Pukenis nesugalvojo, kur name galėtų saugiai juos paslėpti, todėl Mėjerį su žmona ir vaikais paslėpė miške, netoli namų esančioje griovoje šalia stataus šlaito. Kiek asmenų iš viso buvo toje Mėjerių šeimoje, šiandien nelabai atsimenama, bet gerai žinoma, kad buvę du berniukai. Naktimis Eleonora su savo tėčiu nešdavo jiems pieno ir duonos. Eleonora prisimena, kad vieno kaimyno labai vengė ir bijojo, kad jis neateitų į Pukenių namus. Šis žmogus buvo pagarsėjęs savo ilgu liežuviu. Vis baiminosi, kad tik neužmatytų, kad tik nepaskųstų. Po poros savaičių Anykščiuose pasigirdo kalbos, kad Pukenių šeima slepia žydus. Pagal to meto įstatymus, slėpusiųjų žydus laukė toks pat likimas, kaip ir pačių žydų. Kai Eleonoros tėtis pranešė apie komplikuotą padėtį, Mėjerių sūnūs nusprendė bėgti link Sovietų Sąjungos sienos, o Mėjeris su žmona grįžo į savo namus, buvo suimti ir po kurio laiko atgulė Biliūno kalno papėdėje kartu su kitais Anykščių žydais. Kai jaunuoliai po karo sugrįžo, sužinojo apie tėvų žūtį.

Eleonoros šeimoje prisiminimai apie žydų žudymą ypač skaudūs, nes jų šeima gyveno namelyje už miško, šiek tiek už Anykščių, prie piliakalnio. Eleonora prisimena, jog šaudymas vyko visai netoliese, atsimena, jog į namelio sieną buvo atsimušusios kulkos. Ji pamena ir tai, kad kai rytą eidavo į miestelį ir nešdavo parduoti pieną, pamačiusi, kad kasa duobę, suprasdavo, kad vakare bus šaudomi žydai. Anykščiuose žmonės kalbėdavo, jog žydus varo į Uteną, nes ten, pro piliakalnį, ėjo kelias į Uteną. O iš tiesų, žmones nuvarydavo už piliakalnio ir sušaudydavo. Eleonora prisimena, kad visi žydai eidavo tylėdami, ir tik pasisukę į keliuką, vedantį link piliakalnio, imdavo rėkti, šaukti. Buvo labai baisu. Po baisių žudynių Eleonora yra mačiusi, jog žemė kilnojosi. Turbūt tai buvo paskutiniai sužeistų, bet nenužudytų žmonių krustelėjimai prieš mirtį. Vietiniai anykštėnai yra sakę, jog naciams talkinę lietuviai - šaudydavo girti ir ne visada nušaudavo...

Istoriją papasakojo Ona Jefimova (g. 1951), gyvenanti Radviliškyje, užrašė mokytojos Rita Juškevičienė, Erika Liukienė ir mokinė Greta Šulytė Radviliškio r. Baisogalos gimnazija, 2016 m.

Klausimai aptarimui:

- Kaip galėtumėte apibūdinti prieškario žydų ir lietuvių santykius? Pateikite pasakojimo pavyzdžių.
- Kurie santykių aspektai jums atrodo ypač neįprasti. Kodėl?
- Pasvarstykite, kas galėjo lemti skirtingus Mėjerio šeimos narių sprendimus paliekant slapstymosi vietą.

Kazimieras Pukenis (antras iš kairės), dirbęs pas žydą Mejerį

Kazimieras Pukenis the second on the left. He worked at Mejer`s workshop.

SAVING LIVES IN SPITE OF THE RISK

These memories are told by Eleonora Pukenytė Kavoliūnienė (born 1930) from Anykščiai about her family's attemp to help their neigbours Jews.

Eleonora's family had rather a close bond with a Jewish family the Mejers- her father worked at Mejer's workshop. He was making shoes from a thick felt. Mejer was not a stingy person and payed a good salary. Eleonora's father even learnt to speak Jewish.

Mejer's children used to come to Eleonora and her brothers' home to play and very often they used to ask for flitch which is forbidden to eat according to Jewish religion. Though Eleonora's family wasn't rich they used to share everything with their Jewish friends.

After the Second World War broke out and the Nazis occupied Lithuania all the Jews from Anykščiai were gathered in a stadium. Anykščiai people were trying to help their Jewish friends and neighbours. Eleonora and her brother used to bring milk and bread to the people in the guarded area and as it was a huge territory it was possible to do in spite of the guards.

After the arrests began to take place, the Mejer's family asked Eleonora's father to help them to hide. It was quite complicated to hide them in the house so the decision was taken to hide the Jews in the ravine in the nearby forest. As it is remembered now there were 4 people in the Mejers' family- parents and two boys. At nights Eleonora and her father used to bring the hidden Jews milk and bread. But the Lithuanian family same as the Jewish family lived in a constant fear and tension. They were very afraid of a neighbour who was known for his long tongue. But in spite of their efforts to keep a secret after a few weeks the rumours had spread in Anykščiai that Pukeniai were hiding Jews. Due to the law of that time people who helped Jews were sentenced to death as the Jews themselves. Eleonora's father went to hiding Mejer and told about the rumours he had heard. Mejers' boys decided to move towards

the Soviet Union boarder and the parents returned home. They were arrested and shot together with other Anykščiai Jews. After the war the boys returned and found out about the horrible destiny of their parents.

Eleonora's family has extremely painful memories about the masacre of the Jews because they lived next to a hill fort right outside Anykščiai and the shooting place was so close to their home that the bullets used to go into the walls of their house. Eleonora also remembers that when in the morning on her way to Anykščiai to sell milk she saw a pit dig she knew that in the evening there would be shootings again. People of Anykščiai talked that the local Jews were brought to Utena because there really was a road to Utena and Jews used to walk quietly untill they turned to a forest road. Then there were terrible cries and screams. They were shot and thrown into the pits in that forest next to the hill fort. Eleonora recalls that she saw the earth moving after the shootings. It might have been the last moves of still alive people. The people from Anykščiai used to say that the local executioners used to be drunk and not always shot to death.

The story was told by Eleonora Pukenytė Kavoliūnienė's daughter Ona Jefimova, Written by a student Greta Šulytė and teachers: Rita Juškevičienė and Erika Liukienė from Radviliškis region Baisogala gymnasium, 2016.

Discussion Questions

- How would you describe the relationships between pre-war local Jews and Lithuanians? Use examples from the text.
- Which aspects of the relationships are the most unusual? Why?
- Discuss what made the Mejers' family members take different decisions when they had to leave a hiding place?

Kas vadinami Pasaulio tautų teisuoliais?

WHO ARE THE RIGHTEOUS AMONG THE NATIONS?

Izraelyje, Jeruzalės mieste, įsikūręs pasaulinis Holokausto atminimo įamžinimo centras – Yad Vashem, kurį sudaro muziejus, mokslinis institutas, archyvas ir tarptautinė studijų apie Holokaustą mokykla. Šis centras įkurtas 1953 m. Izraelio parlamento – Kneseto nutarimu. Yad Vashem institucijoje dirba komisija, kuri analizuoja atvejus, kuomet Antrojo pasaulinio karo metu, labai rizikingomis aplinkybėmis, nežydai gelbėjo persekiojamus žydų tautybės asmenis. Tuo metu už tokią pagalbą grėsė mirtis ne tik gelbėtojui, bet ir jo šeimai.

Pasaulio tautų teisuolio vardą gavusiam asmeniui įteikiamas Pasaulio tautų teisuolio medalis ir garbės diplomas (jeigu asmens nuopelnai pripažįstami po mirties, šie apdovanojimai perduodami artimiausiems giminaičiams).Pasaulio tautų teisuolių vardai įrašomi Garbės sienoje Pasaulio tautų teisuolių sode, įkurtame Yad Vashem muziejaus teritorijoje. Tokiu būdu Izraelio Valstybė žydų tautos vardu siekia prideramai įvertinti tuos nežydus, kurie įvykdė pasiaukojamą žygdarbį – gelbėjo kito žmogaus gyvybę.

Asmens pripažinimas Pasaulio tautų teisuoliu pagrįstas šiais kriterijais:

• Nežydas padėjo žydui situacijoje, kai tas buvo visiškai bejėgis ir jam grėsė mirtis ar išsiuntimas į koncentracijos stovyklą.

• Tokia pagalba kėlė grėsmę gelbėtojo gyvybei, saugumui ar laisvei (pagalba žydams pagal nacių įstatymus priklausė prie sunkiausių nusikaltimų).

• Gelbėtojas nekėlė sąlygų, kad už savo pagalbą gautų materialinį atlygį ar kokią nors ženklią kompensaciją.

• Gelbėjimo ar pagalbos faktą gali patvirtinti arba pats išgelbėtasis, arba įtikinami liudininkų liudijimai, arba (jeigu yra) – patikimi archyviniai dokumentai.

• Pagalba, kurią nežydai teikė žydams, galėjo būti įvairiausia, tačiau iš esmės atitinka vieną iš žemiau išvardintų kriterijų:

- Prieglobstis savo namuose ar slėpimas tokioje visuomeninėje ar religinėje įstaigoje, kuri galėjo užtikrinti pakankamai patikimą nuo išorinio pasaulio ir pašalinių akių apsaugotą prieglobstį.
- Galimybė žydui apsimesti nežydu – parūpinus jam suklastotą asmens pažymėjimą ar krikšto liudijimą (išduotas dvasininko, suteikdavo teisę gauti oficialų asmens pažymėjimą).
- Pagalba žydui pabėgti į saugią vietą ar užsienį. Dažniausiai tuo atveju būdavo padedama apsisaugoti nuo pavojų, susijusių su neretai tolimomis kelionėmis per okupuotą teritoriją bei sienos perėjimu.
- Žydų vaikų laikinas įsūnijimas (įdukrinimas) karo metu.

Naudotas šaltinis:
http://www.yadvashem.org/

Kitos naudingos nuorodos / Useful links:
Vašingtono Holokausto muziejaus psl.: **https://www.ushmm.org/**
Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija: **http://en.unesco.org/**
Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija: **www.unesco.lt**
Tarptautinė komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti: **www.komisija.lt**

Rekomenduojama atlikti užduotis grupėse, panaudojant leidinyje pateiktas istorijas:

Užduotis darbui grupėse:

1. Susiskirstykite grupėmis ir pasidalinkite gelbėtojų istorijomis. Grupėje paanalizuokite atsiminimus apie žydų gelbėjimą Antrojo pasaulinio karo metais. Analizuodami atlikite 1 užduotį užduočių lapuose pagal savo perskaitytas istorijas, vėliau papildykite kitų grupių atsakymais.

2. Remdamiesi istorinėmis žiniomis ir papildomais šaltiniais pasiskirstykite darbais grupėje ir parenkite objektyvų informacinį straipsnelį (arba visą rubriką su iliustracine medžiaga ir t. t.) istorinės tematikos žurnalui apie Holokaustą Lietuvoje arba jūsų gyvenamojoje vietovėje.

3. Įsivertinkite savo darbą, užpildydami užduočių lapuose esantį individualaus įsivertinimo lapą.

Užduočių lapas:

- Remdamiesi perskaitytomis istorijomis užpildykite gelbėtojų istorijų užduoties lapą, jį ir perskaitytas istorijas pristatykite kitoms grupėms. Užduočių lapą papildykite kitų grupių atsakymais.

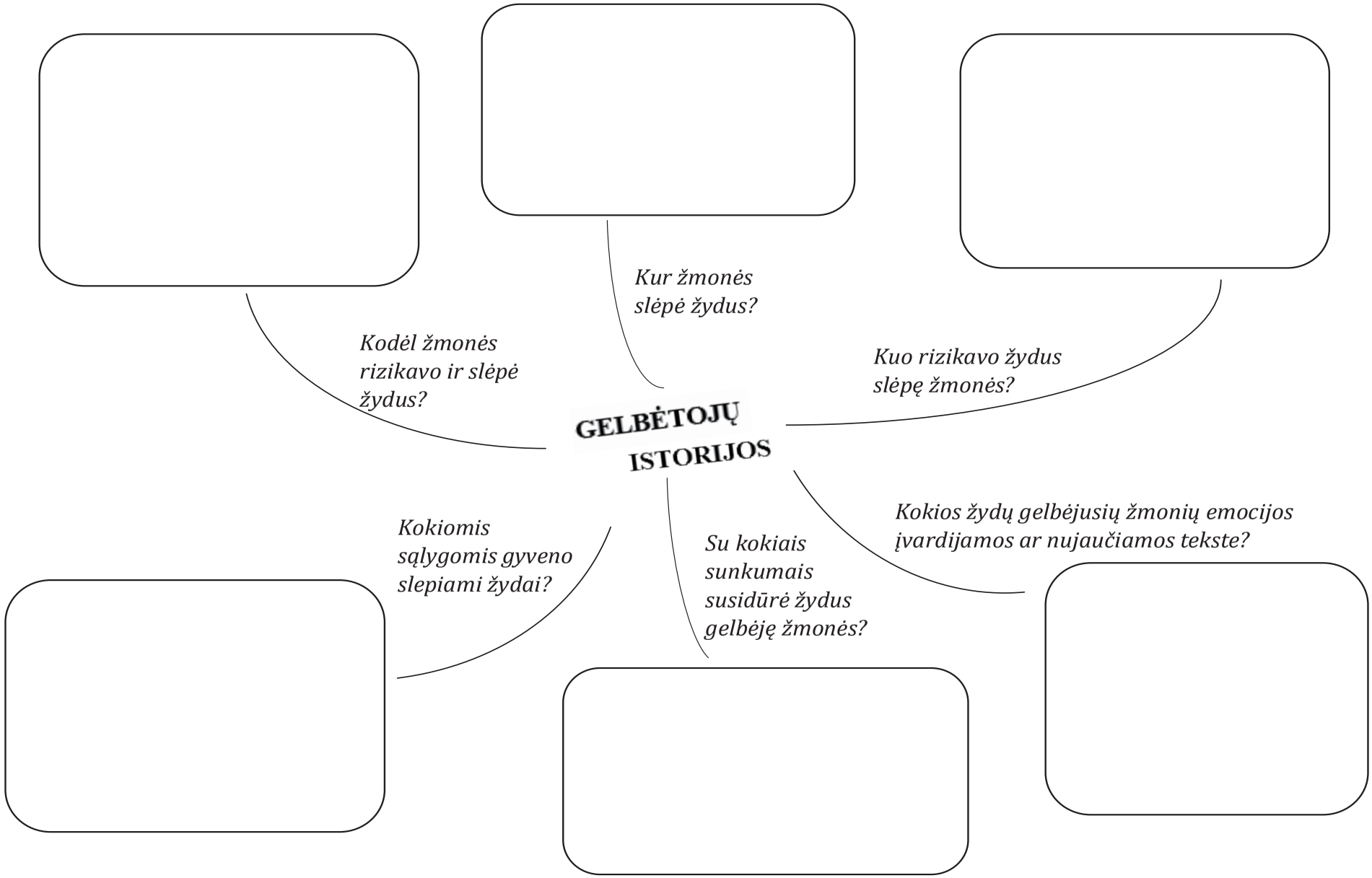
GELBĖTOJŲ ISTORIJOS
Kur žmonės slėpė žydus?
Kodėl žmonės rizikavo ir slėpė žydus?
Kuo rizikavo žydus slėpę žmonės?
Kokiomis sąlygomis gyveno slepiami žydai?
Su kokiais sunkumais susidūrė žydus gelbėję žmonės?
Kokios žydų gelbėjusių žmonių emocijos įvardijamos ar nujaučiamos tekste?

Individualus įsivertinimo lapas

Vardas_____

Kiti grupės nariai _____

- Ką dirbdamas grupėje turėjai padaryti (už ką buvai atsakingas?)
- Už ką buvo atsakingi kiti tavo grupės nariai?
- Kas tavo nuomone, atliekant užduotį prisidėjo daugiausia?
- Kas tavo nuomone, atliekant užduotį, prisidėjo mažiausia?
- Kas buvo sunkiausia atliekant užduotį?
- Kaip manai, kokios tavo grupės atlikto darbo stipriosios pusės?
- Kaip manai, kokie tavo grupės atlikto darbo trūkumai?
- Kokių minčių tau kilo analizuojant Holokausto temą ir atliekant šias užduotis?
- Kaip vertini savo įdirbį grupėje?

Diktaraitė Roma, Juškevičienė Rita, Vilkienė Ingrida, Žiburytė Rasa
Is- Istorijos iš praeities / Stories from the Past: informacinis leidinys. Kėdainiai: Spaudvita, 2016 – 36 p. iliustr.

ISBN

Leidinio sudarytojai /Book authors:
Roma Diktaraitė (Utenos Aukštakalnio progimnazijos istorijos ir anglų kalbos mokytoja)
Rita Juškevičienė (Radviliškio r. Baisogalos gimnazijos direktorė, anglų kalbos mokytoja)
Ingrida Vilkienė (Tarptautinės komisijos sekretoriato vadovo pavaduotoja, švietimo programų koordinatorė)
Rasa Žiburytė (Tarptautinės komisijos sekretoriato vyresnioji specialistė)

Tekstų koregavimas / Correction of the texts:
Danutė Develytė (Tarptautinės komisijos sekretoriatas)
Aušra Krugelienė (Radviliškio r. Baisogalos gimnazijos lietuvių kalbos mokytoja)
Ingrida Vilkienė (Tarptautinės komisijos sekretoriatas)
Rasa Žiburytė (Tarptautinės komisijos sekretoriatas)

Tekstų vertimas / Translation to English:
Roma Diktaraitė (Utenos Aukštakalnio progimnazijos istorijos ir anglų kalbos mokytoja)
Rita Juškevičienė (Radviliškio r. Baisogalos gimnazijos direktorė, anglų kalbos mokytoja)
Giedrė Guzavičienė (Kalvarijos gimnazijos anglų kalbos mokytoja)
Rima Misiūtė (Radviliškio r. Baisogalos gimnazijos anglų kalbos mokytoja)
Dalia Uržaitė (Kauno r. Garliavos Jonučių gimnazijos anglų kalbos mokytoja)

UDK

Leidinys išleistas Vašingtono Holokausto muziejaus (JAV) lėšomis. Leidinį parėmė ir edukaciniams tikslams naudoti rekomenduoja Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti sekretoriatas.

This book is funded by the United States Holocaust Memorial Museum in Washington, supported and recommended to be used for educational purposes by The Secretariat of the International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania.

Spausdino UAB „Spaudvita“, Radvilų g. 16, Kėdainiai
www.spaudvita.lt. ◆ El. p. spaudvita@centras.lt ◆ Tel. +370 347 60 711
Užsakymas 600. Tiražas 800.